Udtalen af dansk rigssprog

Af PAUL DIDERICHSEN

I. UDTALEANGIVELSEN I ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG OG KOMMENTAREN DERTIL I AAGE HANSEN: UDTALEN I MODERNE DANSK

1. *Aage Hansens Bog.*

I 1956 afsluttedes omsider den store danske ordbog (forkortet DO). I en menneskealder har dette værk allerede tjent som en uvurderlig opslagsbog for læg og lærd, mere og mere fuldkommen jo længere arbejdet skred frem. Nu, ved dets fuldendelse, stiller det dansk filologi over for en række store opgaver: den systematiske udnyttelse af de uudtømmelige materialesamlinger til skildringen af rigssproget fra Holberg til nutiden: retskrivning, udtale, bøjning, orddannelse, ordforråd, betydningslære osv.

For alle disse opgaver gælder det, at det vil være en fordel, om de tages op af filologer, der selv har været medarbejdere ved DO og dermed kender principperne for indsamling og bearbejdelse af materialet, så at de er opmærksomme på hullerne i stoffet og eventuelle misvisninger i fremstillingen. Men på intet punkt er dette så vigtigt, som når det gælder udtalen. Både for den, der søger oplysning om aktuelle udtaleproblemer, og for fremtidens filologer, vil DOs udtaleangivelser stå som det fyldigste og mest autoritative udtryk for dansk RM-udtale i det 20. årh.s første halvdel; men på grund af en række ejendommeligheder ved grundlaget for udtaleangivelsen vil begge kategorier af benyttere stilles over for gåder, som kun vil kunne løses med største usikkerhed, med mindre de,

---

Der anvendes flg. forkortelser: AaH = Aage Hansen, Udtalen i moderne dansk (1956). AaH Stød = samme, Stødet i dansk (1943). AaH Kvant. = samme, Om kvantitetsudviklingen i dansk rigstalesprog (APhS VI (1932) 97–143). – DO = Ordbog over det danske Sprog I–XXVIII (1918–56). – Jespersen MFon. = O. Jespersen, Modersmålets Fonetik (1. udg. 1906). – RM = rigsmål. – RR = Redaktionsregler (for DO; udtalereglerne optrykt bd. XVIII s. 96 f.). I øvrigt anvendes en række let gennemskuelige forkortelser i overensstemmende med brugen hos AaH og i DO. I de anførte eksempler anvendes (som hos AaH) ordbogens retskrivning og lydskrift.

Et særtryk af nærværende afhandling fremkommer som en selvstændig publikation i Universitets-Jubilæets danske Samfunds skriftrække, nr. 378.

der kender forudsætningerne for systemet, vil give en samlet fremstilling af, hvad det indebærer, og dermed gøre det muligt at korrigere dets misvisninger. For det kan ikke skjules, at den der ville lægge sin udtale an efter de i ordbogen meddelte former, på visse punkter ville komme til at støde an mod de nu almindelige vaner.

Egentlig var det blot blevet overdraget AaH at give en kort redegørelse for ordbogens udtaleangivelse, særlig med henblik på de udtaleformer, der blev fastlagt under det forberedende arbejde (1915–17), men som ikke længere stemmer med almindelig sprogbrug; men AaH fik mere lyst til at skrive en selvstændig bog om udtalen af moderne dansk, med historiske tilbageblik.

Man kan kun glæde sig over, at der blev givet AaH mulighed for at gøre dette nyttige arbejde, og at han har gennemført det med sin vanlige evne til at kombinere et utal af fine iagttagelser og kommentere dem skarpsindigt, med et par gran af syrlig filologhumor. (I sin kantede skrivemåde, med sin kuriøse blanding af lærdom og folkelig tone, kan han minde lidt om sine to med-jyder og med-fonetikere, Jens Høysgaard og Otto Jespersen). – Men man forstår ikke hvorfor udsendelsen af bogen skulle stå i vejen for den oprindelige plan. AaH er nemlig gået sådan op i sin nye opgave, at han ofte glemmer at gøre nøjagtigt og kritisk rede for ordbogens notationssystem, og de korrektiver, han meddeler, er godt skjult rundt om i den righoldige lille bog, som ikke alle brugere af DO tør forventes at have ved hånden.

Udtalen i moderne Dansk har ikke noget sidestykke inden for nordisk filologi. Det er ingen fonetik à la Jespersen, idet der kun lejlighedsvis gives oplysning om artikulation (end sige om akustisk analyse). Ej heller er det en strengt strukturel analyse som Martinets[1] eller Hjelmslevs[2]. Mere kunne den minde om visse ældre typer af dialektbeskrivelser; men den hviler ikke som disse på direkte optegnelse af bestemte meddeleres sprog; dens grundlag er dels DOs lydskriftformer (på højst værdifuld måde suppleret med excerpter fra ældre fonetikere, som det må beklages, at DO ikke i højere grad har udnyttet), dels forf.s egne iagttagelser gennem en menneskealder, således som han nu erindrer og tolker dem. Den sidste form for materiale, som altid har spillet en hovedrolle i rigssprogets fonetik, har jeg på grund af egne erfaringer en vis mistillid til, og jeg tør ikke sige, at den er blevet svækket ved studiet af de mange overraskende udtaleformer hos AaH.

Bogens værdi ligger først og fremmest i, at der her er fremlagt et vel-

ordnet materiale af eksempler på de ordtyper, hvori udtalen ikke ligger fast, og hvor man ofte er i tvivl. Er man uenig med forfatteren, kan man muntre sig med at prøve på at opstille materialet efter sit eget hoved. Man kan gennem stadig nye forsøg trænge dybere ind i samspillet mellem vokaler og nabokonsonanter, mellem lydsystem og fonetisk manifestation, mellem lydtendenser og morfologiske analogier, mellem forskellige sprogsfærer og dialekter. Den, der søger oplysning om den mest anerkendte udtale, kan med tålmodighed finde en såre grundig vejledning, hvis store liberalitet dog næppe vil blive påskønnet af de autoritetssøgende. Og sproghistorikeren vil hente mange værdifulde oplysninger om tendenser, der kan spores allerede i det ældre materiale.

Det mest spændende og vidtløftige kapitel af dansk udtale, nemlig brugen af stødet, har AaH tidligere behandlet i en selvstændig bog, som uden videre kan glide ind som et sidste, mere dybtgående afsnit af den nu foreliggende oversigt. Det vil dog ikke i nærværende lille kommentar være muligt at komme ind på DOs praksis i denne henseende eller på AaHs forsøg på en slags funktionel tolkning af fænomenet. Et nyttigt supplement til bogen er AaHs afhandling Om kvantitetsudviklingen i dansk rigstalesprog (APhS VI (1932) s. 97–143).

For at sikre sig mod den ensidighed i lydopfattelsen, som er en følge af den enkelte forskers specielle forudsætninger, har AaH bedt en række interesserede filologer om at gennemse manuskript og korrektur. En af disse gennemlæsere, hvis sproglige milieu og teoretiske synspunkter afviger betydeligt fra AaHs, skrev så lange kommentarer i marginen, at der kun i ringe grad kunne tages hensyn dertil i korrekturen. AaH opfordrede ham derfor til at offentliggøre sine synspunkter i en selvstændig afhandling i Danske Studier.

Da det således først og fremmest bliver de afvigende opfattelser, der kommer til orde, er det mere end en blot og bar captatio benevolentiæ, når jeg indleder med at takke AaH for hans arbejde, uden hvis møjsommeligt opbyggede grundmur jeg ikke havde kunnet rejse mine små luftige spir.

AaH har meddelt sine sproglige personalia i bogen om stødet s. 3 f. Til belysning af divergerende opfattelser i nærværende afhandling hidsættes tilsvarende oplysninger om dens forf.: Født i Kbh. 1905. Begge forældrene født og opvokset smst. i embedsmandsfamilier, der har boet forskellige steder i landet uden at have modtaget dyberegående sproglig påvirkning fra folkelige kredse. Særlig mærkes, at jeg altid har opfattet det RM, der tales i gamle kbh.

borgerfamilier, som væsentligt afvigende fra sproget i mit hjem; dog mindes jeg, at min far har fortalt, at han i skolen (Haderslev Læreres Skole i Kbh.) blev drillet, fordi han i enkelte ord (fx. *Brød*) ikke udtalte [ð]. – Skolegang: Privatskole på Østerbro 1912–13, i Næstved 1913–16. Herlufsholm kostskole 1916–23; milieuet her var stærkt afslibende for alle sproglige særtræk; husker at jeg var i modsætning til en del af mine kammerater ved at udtale *Onsdag* med stød på vokalen, *Cykel* med *i*, og *stegt* med lukket *e*. De to første udtaler har jeg senere lagt af; ellers véd jeg ikke af, at min udtale har forandret sig, men på ikke få punkter har jeg vaklen i min udtale, og er ikke rigtig klar over, hvilken form jeg alm. bruger. I ordbogsrådet stod jeg ikke sjælden ret isoleret med min opfattelse af »normal RM-udtale«, men jeg føler mig sprogligt helt konform med de fleste personer, der stammer fra samme milieu som jeg selv, og jeg har en nogenlunde sikker fornemmelse af, hvad der her opfattes som »dialektfrit rigssprog«; dog har jeg ofte været i kraftig opposition mod den doktrinære konservatisme i sprogrigtighedsspørgsmål hvormed denne sociale gruppe søger at værne et af sine få tiloversblevne privilegier. Det såkaldte Hellerupsprog, med dets udprægede forlængelsestendenser (s. 71 ff.), *a*-agtigt [ɷ] osv. føler jeg som fremmed, ligeledes adskillige af den yngre generations bogstavtro udtaler.

I Indledningen til DO (I (1918) s. xxx f.) meddeles principperne for udtaleangivelsen. Man vil angive »udtalen i trykstærk stilling i dialektfrit dansk«; men for ikke at lade ordbogens udtalebetegnelse afhænge af »de forskellige redaktørers subjektive opfattelse af »normal« udtale«, har man bygget udtaleangivelsen »paa faste regler, der er vedtaget i samraad efter nøje prøvelse, og som til hovedgrundlag har professor Otto Jespersens bog om modersmaalets fonetik« (1. udg. 1906).

Disse regler er kodificeret i Redaktionsregler, udarbejdet af Lis Jacobsen og H. Juul-Jensen, for lydskriftreglernes vedkommende i samarbejde med Johs. Brøndum-Nielsen, på grundlag af forhandlinger i ordbogsrådet 1915–17. De er gengivet i det endelige forkortelseshefte (bd. XXVIII, 1956), hvor man dog ikke har medtaget reglerne for udtaleangivelse ved bøjningsformer og sammensætninger, der er meddelt i bd. I s. xxxii.

Når man gennem en snes års erfaring som medlem af ordbogsrådet véd, hvor stor uenighed der kunne være mellem redaktørerne om udtalespørgsmål, må man erkende, at det var praktisk at opstille et sådant regulativ, og hvis redaktionen (som oprindelig planlagt) var blevet gennemført af de samme redaktører inden for et kortere åremål, ville der næppe være sket større skade, end at eftertiden ville have fået det indtryk, at Jespersens østjysk farvede og i 1920'erne allerede temmelig gammeldags opfattelse af rigssprogets udtale var repræsentativt for dette tiårs dialektfri udtale. Men da arbejdet trak i langdrag, og nye redaktører uden jysk sprogøre indtrådte i redaktionen, burde man have revideret reglerne, selv om der derved ville opstå visse uoverensstemmelser mellem de første og de senere bind.

Jespersens udtaleformer kan man jo finde i hans egne arbejder, og for eftertidens sprogvidenskab, såvel som for de samtidige der søger vejledning i ordbogen, ville det være mere værdifuldt at få at vide, hvilke udtaler af det enkelte

ord der efter redaktionens skøn var normale, gldgs., kbh. ell. prov. på det tidspunkt, da artiklen blev redigeret. Nu er lydskriften i ikke få tilfælde et blot ekko af reglerne eller en forældet praksis (jf. AaH s. 9), og redaktørerne har i flere tilfælde været afskåret fra at meddele opfattelser af normal udtale, der stred mod det kanoniske grundlag. Ved et mærkeligt spil af skæbnen er den jyske misvisning i grundlaget blevet styrket ved redaktionens sammensætning. Den ledende redaktør fra 1915–49, H. Juul-Jensen, der har gennemgået praktisk talt alle artikler, var født i Vejle 1882 og dimitteret fra samme by; Johs. Brøndum-Nielsen, der som særlig sagkyndig medvirkede ved udarbejdelsen af udtalereglerne, og som siden har været en af de mest produktive redaktører, er født i Hejlskov ved Viborg og opvokset dels i Jylland, dels på Fyn; Aage Hansen, der har redigeret over en fjerdedel af ordbogens spalter, er født og opvokset i Kolding. Af ordbogens ca. 38.000 spalter er således ikke mindre end ca. 23.000 redigeret af jyder. Den jyske majoritet i ordbogsrådet (som var øverste instans i alle udtalespørgsmål) blev yderligere styrket derved, at de fleste ikke-jyske redaktører havde tydeligt lokalprægede træk i deres udtale; tre af dem havde forskellige afskygninger af københavnsk præg, en var fra Glostrup og en fra Bornholm. Det dialektfri rigsmål, der i indledningen opstilles som grundlaget for udtaleangivelsen, var altså svagt repræsenteret i redaktionen.

Ved at overdrage AaH at gøre rede for ordbogens udtale i forhold til den nyere sprogudvikling har man også givet den jyske fløj det sidste ord, og skønt han naturligvis i sin fremstilling udnytter sine mangeårige iagttagelser af forskellene mellem »rigsmålet som det tales i de store østjyske provinsbyer« og andre former af rigssproget, kan hans vurdering af de finere nuancer ikke undgå at være præget af hans særlige forudsætninger.

AaH har overtaget den naturalistiske sprogvidenskabs skepsis over for rigsmålsbegrebet og dens liberale holdning i sprogrigtighedsspørgsmål. Han er lidt for tilbøjelig til at opfatte ikke-jyske træk som »særkøbenhavnske« eller »kunstige«, og han skelner ikke sikkert mellem de velbestræbte bogstavtro former hos folk, der gerne vil »snakke fint«, og det utvungne, naturligt varierede rigsmål, der tales i kredse som gennem generationer har været upåvirkede af folkeligt sprog.

2. *Almindelig karakteristik af ordbogens lydskrift.*

DOs lydskrift, der på næsten alle punkter følger Jespersen, omfatter 51 bogstaver (+ 4 tegn til angivelse af tryk, længde og stød). I lydskrifttavlen (bd. XXVIII s. 94f.) anføres de i alfabetisk rækkefølge, og deres udtale antydes blot ved et par eksempler og henvisninger til Jespersen, Modersmålets fonetik (1. udg. 1906). I Redaktionsreglerne går man ud fra skriften og angiver, hvordan normalortografiens bogstaver skal gengives i lydskriften. AaH går omvendt ud fra lydtegnene og gør rede for, hvordan de forholder sig til ortografien. Hverken DO eller Jespersen

oplyser noget om, hvilke lydforskelle der kan tjene til at adskille betydninger, og hvilke der ikke kan det, men reglerne for den mekaniske anvendelse af varianttegnene (se ndf.) tillader at drage visse slutninger derom. Ej heller gøres der forsøg på at ordne lydene i systemer til angivelse af de relevante lydlige modsætninger. AaH kommer enkelte steder ind på spørgsmål af denne art, men holder sig i det store og hele til DOs teoretiske grundlag. På disse punkter har nærværende undersøgelse bestræbt sig for at nå en smule længere frem. Derimod ville det føre for langt fra udgangspunktet at komme ind på subtile teoretiske drøftelser af de videregående reduktionsmuligheder, synkretismefænomener og en strengt funktionel opstilling af udtrykssystemet. Jeg må herom henvise til Louis Hjelmslevs forsøg[3].

DO angiver (kombinatoriske) varianter i flg. 4 tilfælde: 1. ustemt *l, n, r* og *j* angives automatisk efter *p, t, k* og (ved *r*) efter *f*.[4] – 2. sænket (kort) *a, æ, ö* angives (ved omvendte bogstaver) altid foran *r*, undertiden efter *r* (se ndf. s. 50). – 3. For brugen af spiranttegnene [ð], [*q*] gives der ingen regler; variationsforholdene kan her som bekendt tolkes på forskellig måde.[5] – Noget lignende gælder forholdet mellem *i*:*j*, *u*:*v* (se ndf. § 5). – 4. Vokalisk (syllabisk) *r* angives ved stavemåden *-rer*. (§ 6) – Endelig angives udtalen af *sj* samt af *j*, *ch* og *g* i fremmedord som *Sjæl*, *Jalousi*, *March*, *Gelé* og *large* ved [ʃ]. Da tegnene (med undtagelse af pkt. 3) bruges efter mekaniske regler, kunne man lige så godt have undværet dem og meddelt variationsreglerne i lydskrifttavlen. Man havde derved lettet brugen for lægfolk og undgået en del problematiske notationer.

Foruden de nævnte særtegn anvender DO almindelige *kursiverede* bogstaver til betegnelse af »vaklen i udtalen« (I s. xxxi). Dette er at betragte som en praktisk foranstaltning til undgåelse af dobbeltangivelser, men beskrivelsen er ikke præcis, og det fremgår ikke, at det drejer sig om strukturelt uensartede fænomener: 1. [*m, n, l, r*] angiver »en udtale der kan være stemt eller ustemt«; 2. [*b, d, g*] angiver »en udtale der kan være enten [b, d, g] eller [p, t, k]«; 3. [*t*] i [-ət] kan betegne ikke mindre end 4 lyde: [t, d, ð, þ]. I 1. drejer det sig om fri alternation mellem varianter, i 2. om en synkretisme mellem fonemer (manifesteret snart ved den ene, snart ved den anden part), i 3. er synkretismens manifestationer mere komplicerede. 4. Ved de kursiverede vokaltegn [*i, y, ø*] »betegnes at lyden kan variere mellem [i] og [e]« osv. Her ser det ud til, at man også regner med, at synkretismen kan manifesteres som et mellemtrin mellem de implicerede fonemer, hvilket sikkert er en bedre formulering.

Endelig er selve begrebet »vaklen« eller »variation« tvetydigt, idet man ikke får at vide, om der er vaklen inden for samme persons usus, eller om den ene udtale hører hjemme i én gruppe, den anden i en anden gruppe.

3. *Konsonantudtalen.*

Adskillige af de udtaler, der angives i DOs lydskrift, stemmer ikke med mit indtryk af nutidens dialektfri RM. Det gælder navnlig lukkelydene. Her angives »vaklen« [*b, d, g*] både i udlyd og i indlyd; men allerede Jespersen (MFon s. 63) gør opmærksom på, at den pustede lyd navnlig forekommer foran pause, og AaH drager deraf (s. 50) den (formentlig rigtige) slutning, at vi i udlyd kun har [b, d, g] (fx. i *Lab*, *Lap*,[6] *Læg*, *læk*, *mæt*), men at disse foran pause ligesom andre lyd kan få et pust.[7] I så fald skulle man altså ikke her bruge de kursive tegn. Men heller ikke foran det trykløse [ə] kan jeg vedkende mig en fakultativ pustet udtale af skrevet *p, t, k* efter lang vokal (*fødte*, *Teater*) eller efter konsonant (jeg adskiller ikke *Lampe* og *Jambe*); kun ved kons.-grupper, der ikke kan stå i udlyd, kan jeg muligvis i meget distinkt udtale adskille *ændre* fra *kæntre*, *svabre* fra *kapre*, idet kons.-gruppen her kommer i stavelseforlyd. AaH går ikke længere end til at erkende at upustet udtale er den almindeligste foran ə. For mig er den pustede konsonant her »staveudtale«. M. h. t. endelsen *-et* finder jeg det meget misvisende at sidestille udtalerne [t, d, ð, þ]; allerede Jespersen udtaler at [ð] er »den hyppigste udtale, i al fald i Østdanmark«; AaH henfører [d, t] til »rigssprogstale der har jysk substrat«, men mener ikke »at denne udtale for menigmand er blevet et tegn på provinsialisme – den bemærkes næppe«. Hertil må jeg dog sige, at netop denne ejendommelighed forekom mig meget fremmedartet længe før jeg var klar over, at det var et jysk træk. Der burde derfor i Lydskrifttavlen have stået at *t* i denne position udtales [ð, prov. d]; udtalerne [t] og [þ] burde helt forbigås som almindelig afstemthed eller pust foran pause; man kunne lige så godt betegne ustemt variant i *Gud*, *Bog* osv.

Besynderligt nok følger DO ikke Jespersen i at betegne ustemt spirantisk udtale af *g* foran *s* og *t* (*Slags*, *Jagt*). AaH (s. 65) har muligvis ret i, at den er i stærk tilbagegang; i så fald må den altså have været langt mere udbredt, da ordbogens udtale blev fastlagt. I mit eget sprog er denne variant ganske almindelig.

4. *Vokalkvalitet.*

4.1. *Systemet.* Det karakteristiske ved DOs vokalbetegnelse forstås først, når man stiller vokaltegnene op i den sædvanlige konfiguration (jeg sætter varianttegn i rund parentes, medens tegn for synkretismer kursiveres; -r, r- betegner henh. »foran og efter r«).

Langvokaler			Kortvokaler		
i·	y·	u·	i } *i*-r	y } *y*-r	u
e·	ø·	o·	e }	ø }	o
æ·	ö·	å·	æ	ö } ø-r	ɯ
			(ɐ̯) -r, r-	(ɔ̯) -r, r- }	
	a·			a	
				(ɐ) -r, r-	

Alle de påfaldende inkongruenser i specialtegnenes placering stemmer med Jespersen, men på alle punkter afviger de fra nutidens RM, således som jeg opfatter det. I summarisk form kan afvigelserne registreres således:

1. Medens sammenfaldet af kort *i/e*, *y/ø* foran *r* nu næsten kun manifesteres ved den lukkede variant, er der et tydeligt sammenfald mellem kort *u/o* foran *r*, og dette sammenfald manifesteres ved alle åbningsgrader mellem de to normale lyd. Vi vil betegne det med [*u*].

2. Svarende til [ɐ̯, ɔ̯, ɐ] i DO findes foran (og efter) *r* en ekstra sænket variant af kort *å*, som vi vil betegne [ɐ̯]: *kort* (og *graat*) har mere sænkede vokaler end *godt*. Som allerede bemærket i lydskrifttavlen udtales den lydforbindelse, som i DO betegnes [a·r] nu med en kvalitet som svarer til [ɐ]; ejendommeligt nok er det ikke bemærket, at DOs [å·r] tilsvarende udtales med [ɐ̯·], og at *r* i begge tilfælde er bortfaldet i udtalen (s. 55, 62 ff).

3. Tendensen til en mere åben udtale af mellemvokalerne *e*, *ø*, *o*, således at de overlapper eller endog sammenfalder med *æ*, *ö*, *å* breder sig opad og kan hos den yngre generation findes hos personer, der ellers taler et fuldt acceptabelt RM. Langvokalerne åbnes kun efter *r*; her høres ofte (omtrent) samme vokal i *tre: Træ; Frø, rød: brøle; tro(r): Traad.* For kortvokalernes vedkommende er udviklingen længst fremskredet ved *o*, der i alle forbindelser (undtagen hvor det er forkortet af [o·], fx. i *godmodig*) kan have samme kvalitet som [å·] (se 4.4). *e* og *ø*

åbnes fortrinsvis i r-forbindelser (se 4.2–3), *ø* dog også foran *n* (4.4). – Disse mere åbne mellemvokaler vil vi betegne med kursivt [*æ*, *ø*, *å*].

4. Af kort *a* findes en kvalitet, der er klart forskellig fra både [a] og [ɐ]. Vi vil (med AaH s. 28) betegne den [ɑ]. Om varianter af [ɷ] se AaH s. 26.

Herefter skulle systemet tage sig således ud:

Langvokaler			Kortvokaler		
i·	y·	u·	i	y	u
e· æ· } *æ*·/r-	ø· ö· } *ö*·/r-	o· å· } *å*·/r-	e æ } *æ*/r-	ø ö } *ö*/r-	*å* ɷ } *u*-r
		(ɐ̯·) -r	(ɐ̯) -r, r-	(o̯) -r, r-	(ɐ̯) -r, (r-)
	a·			(a) foran dental	
	(ɐ·) -r, r-			ɑ	
				(ɐ) -r, r-	

Ved kvantitetsangivelsen er der ikke taget hensyn til, at langvokal kan optræde forkortet, kortvokal forlænget.

4.2. *Sammenfald foran r.* Der kan næppe være tvivl om, at den almindelige tendens i sproget til at reducere kortfonemernes antal i hver række fra 3 til 2 er fuldt gennemført foran *r* i alle former af rigssprog. Det er altså kun manifestationen af disse sammenfald, som er forskellig i DOs udtale og aktuelt RM.

M. h. t. fortungevokalerne er det muligt, at Jespersen og AaH (s. 16) har ret i, at udtalen med (omtrent) rent [i, y] skyldes en reaktion i dannede kredse mod den vulgære tendens til at gå helt i retning af *æ*, *ö* i *virkelig*, *dyrke* osv., men jeg mener bestemt, det er en fejlvurdering, når tanken hos AaH uddybes derhen, at »den større og større kreds af mennesker, som bestræber sig for at tale »pænt« ... endog tilstræber en mere lukket udtale, end de gængse udtaleformer«. AaH sammenstiller således udtalen af lukket *i*, *y* i *Kirke*, *dyrke*, med udtalen [æ] eller [e] i *redde*. For mig har de sidste former decideret den af AaH angivne karakter, medens *i*, *y* lige så utvivlsomt er den eneste naturlige udtale, både i min egen generation, i mine forældres[8] og mine børns (hvis sprog ellers har optaget visse træk fra lavere usus).

I forbindelsen *ør*, hvor den lukkede variant (der opfattedes som den bedste) ikke havde nogen støtte i skriften, har den mindre ansete sænkede kvalitet nu helt sejret, idet [ø] dog bevares, hvor der er morfologisk tilknytning til langt [ø], *Kørsel*, *Udførsel* (AaH s. 22).

I bagtungerækken har vi nu nøjagtig den situation, som DO forudsætter for fortungerækken: en kbh. tendens til åbning, som i sine ekstreme stadier [ɷ, ɐ̯] er vulgær, og en modgående tendens til lukket vokal i mere velplejet udtale, navnlig (i forbindelse med forlængelse) foran r + kons. (*turde*, *spurgte*, *Urne*, AaH s. 22) samt i fremmedord.[9] I ordbogens noget inkonsekvente angivelser af *u*-former kan man følge, hvordan tendensen til lukket vokal breder sig; her var redaktørerne nemlig ikke bundet af snærende redaktionsregler, og trykgennemsynets egaliseringsbestræbelser er ikke nået helt til bunds.

Den ekstra åbne kvalitet af (kort og lang) *å*-lyd foran *r*, som er ukendt for DO[10] (og mærkelig nok heller ikke nævnes af AaH), er fuldt gennemført i den form for rigssprog, jeg er fortrolig med (og var det vistnok til dels i den forrige generation). Forskellen mellem vokalerne i *godt* og *kort*, *laane* og *Taarne*, *Aal* og *Aar* er langt mere iørefaldende end den næsten umærkelige i *Bøn*, *Børn*. I vulgærkbh. er den ekstra sænkede ɷ-lyd normal i alle positioner, således at der kan være sammenfald mellem *Stok* og *Stork*. Det samme gælder *a*, hvor *Tak* og *Kloak* kan rime på *Park*. Ved *æ* findes det tilsvarende sammenfald derimod kun efter *r* (*Rakvirket*: AaH s. 19).

Også langt *a* har nu altid sænket kvalitet foran og efter *r*: [fɐ·(r)] *Fader*, [fɐ·(r)ə] *fare*, [fɐ(r)'d] *Fart*, [rɐ·ve] *rave*. Der er næppe nogen af ordbogens former, der virker så besynderligt på en nutidig læser som de mellemåbne kvaliteter af langt *a* og *å* foran *r*. Om udtalen af *r* se s. 6.

Udviklingen foran *r* kan sammenfattes således: Der er kun to fonemer i hver af de tre rækker, og disse tenderer mod maksimal kontrast i h. t. åbningsgrad. Der er altså ikke alene (som det ofte hævdes) en tendens henimod bogstavret eller en formentlig finere lukket kvalitet; i *bort* og *Kerne* vil næppe nogen prøve at udtale [o, e].

4.3. *Lydåbning efter r.* Hvis man er opmærksom på de forskellige muligheder for relevant modsætning mellem kortvokalernes åbningsgrader henh. foran og efter *r*, vil de fonetiske forhold kunne udredes en smule klarere, end det sker i DO og hos AaH. Medens der efter *r* kan skelnes mellem en mellemåben og en åben kortvokal (*rinde*:*rende*), er dette (bortset fra morfologiske forkortelser) ikke muligt foran *r*, hvor man kun har en helt lukket og en ekstra åben kvalitet (*virke*:*værke*). Hertil kommer, at den mellemåbne kvalitet ofte (og specielt efter *r*) kan variere så meget, at den nærmer sig kvaliteten af den åbne; men da

den åbne kvalitet efter *r* er ekstra åben (om end ikke altid så åben som foran *r*), er sammenfald mellem de to fonemer ikke almindeligt i det egentlige RM.

Det er navnlig *ø*-forbindelserne, der på denne måde kommer i et klarere lys. DO har her 3 betegnelsesmåder: [ø] i *Grynt*, [o̜] i *grønt*, både [ø] og [o̜] fx. i *Brønd*, *Brøndsel*, *Krønike*, *Trønder*, *Drøv* (derimod bruges det kursiverede [ø] kun foran *r*, se § 4.2, og [ö] bruges slet ikke efter *r*). Bortset fra stillingen efter *r* angives dobbeltformer i fx. *Dønning*, *svømme*, men her noteres [ø, ö]. Det er dog vist kun foran *m* og *n*, at de to lyd endnu adskilles, og man kan iagttage, hvordan tendensen til sammenfald her skrider frem ad to veje; dels således at der i det samme ord kan udtales begge lyd, dels således at den mellemåbnes kvalitet nærmer sig [ö], medens den heltåbnes kvalitet ikke er så sænket som foran *r*. Den lyd DO skriver [ø] efter *r* (*Bryst*), ligger imellem vokalerne i *Pynt* og *Søn*, og nærmest den sidste. Den har dels en (lidt for pæn) mere lukket variant, dels en mere åben, der ikke er helt acceptabel. I de ord, hvor DO har dobbelt angivelse, foreligger i min udtale som regel denne mellemform af *ø*. Derimod har jeg kort lukket [ø] ved morfologisk forkortelse, fx. i *rødmusset*, *rødme*, *rødt*.

Den samme tendens er til stede, om end mindre fremskreden og accepteret, ved kort *e*:*æ*; men ordbogens lydskriftregler har ikke gjort det muligt for redaktørerne at udtrykke den mere åbne variant af [e], idet der kun findes et tegn ([e̝]) for den ekstra åbne variant af [æ]. Det har altså ikke været muligt at notere *tres*, (*guld*)*tresset*, *tilfreds* samt *tredje*, *Redskab* osv. med [æ], skønt i al fald min udtale ligger nærmere ved lyden [ɪ̝] *hvæsse* end i *visse*, *Smedje*. Hvor *e* skrives *i*, er man mindre tilbøjelig til at ville vedkende sig en udtale, der nærmer sig *æ* (af frygt for at blive mistænkt for den vulgære udtale [e̝]), men jeg har ofte en lyd, der nærmer sig [æ] i *Prik*, *rigtig*, *Rist*. Derimod må det betegnes som fejlagtigt, både fra DOs og fra mit standpunkt, når der skrives [æ, ogs. e̝, e] i *redde*, [æ ell. alm. e̝] i *tredive*. Her har vi varianten [e̝] af fonemet [æ], og de mere lukkede udtaler beror efter min opfattelse på misforstået pænhed (jf. også AaH s. 19) – ganske som den lukkede udtale i *Pressens Radioavis*, der for en tid siden vakte stort postyr i den konservative lejr. Heller ikke kan jeg godkende den usædvanlige angivelse [e̝, ogs.e] i *Tresse* samt i *dressere* osv. Her er den ekstra sænkede lyd vulgær, men redaktøren har ikke haft lov til at skrive det, han rimeligvis tænkte på, nemlig [æ]:

konsekvens er en farlig ting i en ordbog. I optaktstavelse bruger DO enkelte gange [æ] v. s. a. [e], fx. i *Première*. Her ville et kursiveret [*æ*] med ret stor variationsbredde have været nyttigt.

Om tendensen til åben udtale af kort *o* i alle stillinger se ndf. § 4.4. Her indtager pladsen efter *r* altså ikke nogen særstilling. M. h. t. [ɷ] mærkes, at det ikke er væsentligt mere åbent efter *r* (*raat*) end i andre stillinger (*godt*), og at det altså ikke er så åbent som foran *r*.

Ved alle kortvokalerne er man godt på vej til et sammenfald mellem den lukkede og den mellemåbne kvalitet, manifesteret således, at den ene vokal kun optræder i visse omgivelser, den anden kun i visse andre; men tendensen til bogstavtro udtale, spec. i fremmedord, har modarbejdet denne udvikling. Efter *r* er sammenfaldet dog meget langt fremskredet, idet lukket kort vokal i hjemlige ord næsten kun optræder foran [ð, t, s, l]: *Ridder, Vrid, Krid-*; *rydde*; *Brud* | *fritte, stritte, Skridt*; *rytte*; *rutte, trutte, brudt, Krudt* | *Trisse, grisse, Brissel, Brisling, Frisling*; *krydse*; *Russer, Trusser, Struds* | *Frille*, III. *drille, Krille*; *trylle*; *rulle, Skrulle*.[11] Foran *sk, sp, st* er der dog hyppigst åben vokal: *frisk, Rist, dristig*; *rispe*; *Bryst, ryste*; *Rusk, Brusk*.[12]

Foran [*b, g*] er mellemåben vokal vel det normale (*trippe, dryppe, skruppe, drikke*) (undtagen i visse fremmedord),[13] men når lydene skrives *b, d* er lukket kvalitet også mulig eller endog normal, se DO u. *Grib, Gribbenille, Ribbe, Ribben, Rible, krible, skrible, Stribling*; *Brig, Rig, rigge*. Dette hænger muligvis sammen med den ndf. s 70 nævnte tendens til lang vokal foran skrevet *b, d, g*, kort foran skrevet *p, t, k*, spec. i latinudtalen.

4.4 *Lydåbning i andre forbindelser*. Den forskel mellem langvokalens og kortvokalens åbningsgrad, som i DO betegnes for *å*-lydens vedkommende [å·:ɷ], er nu næsten lige så iørefaldende for *o*-lydens, idet *Ost, ond, rund, Tromme* osv. i vide kredse inden for min generation (og allerede i den forrige) udtales med en åbningsgrad, der ligger betydeligt nærmere ved langt eller forkortet [å], fx. i *aaben, aabenbare*, end ved langt eller forkortet [o] i *Os, godmodig*.[14]

På tilsvarende måde er der en tydelig tendens hos ungdommen til at udtale samme vokal i *Synd, tynd* som i *Søn, Bøn*.

Tendensen til åbning betragtes i de fleste tilfælde som vulgær, og vi har et kuriøst vidnesbyrd om, at denne opfattelse er gammel, idet Oehlenschläger i sine breve spøgende anvender de åbne former (jeg citerer Breve til og fra A.Oehl. III (1945)): *Honde-Posten* 76 ofl. *-pongtet* 78 *Boll* 77; *Aanderstøttelse* 77 *Graande*

77 *Raamben* 78; *Dæfækter* 78 *ække* 77 *Dægtere* 170 *spælle* (dvs. spilde) 168 *Skue-Spæl* 77 *dæsse* 114 *Prænsib* 78 *dræft* 78 *kræstelig* 77 *Pæreføri* 77; *Bærgen By* 72; *löksalig* 76; *Faarelæsninger* 79.

5. *Diftonger.*

Ved at skrive [vai'] *Vej*, [sgœu'] *Skov* osv. bekender DO sig til Jespersens opfattelse af disse lydforbindelser som diftonger, og AaH synes ikke at have nogen anfægtelser hverken ved notationen eller begrebsbestemmelsen. Det er jo ellers pudsigt nok, at sprogforskerne, efter at de gennem århundredlang bitter kamp har fået ortografien til at acceptere *j* og *v* i *Vej* og *tavs*, fordi det kunne bevises, at der ikke fandtes diftonger i dansk, uden videre går over til den modsatte opfattelse; og hvis man efterser Jespersens argumentation[15] og sammenligner den fx. med Rasks, undrer man sig over, at der på dette grundlag kan fældes så sikre domme. Det væsentligste argument lyder således: »At vi i dansk *sejle*, *segl*, *veje* = *vaje* osv. ikke, som så ofte er påstået, udtaler [a] + [j], kan enhver overbevise sig om ved at udtale *ska(l) je skeje ud* (Vilh. Thomsen).« For mig fører forsøget til det modsatte resultat, idet det ikke er mig muligt at høre eller føle nogen forskel, men formodentlig har jyderne V.T. og O.J. haft en kraftigere artikulation af *j*, end jeg har. Men selv om man kunne høre forskel, ville dette ikke afgøre sagen; Jespersen påviser jo selv, at begge de to »vokaler« i »diftongen« bliver noget modificeret i forbindelsen, og at man altså heller ikke udtaler noget rent [i]. Men kan *i* have en særlig variant efter vokal, må det samme gælde for *j* – og så er vi lige vidt. Med *v* ligger sagen naturligvis anderledes, da ingen vil påstå, at man udtaler et labiodentalt *v* dér, hvor DO har [œu] osv.; dog er der ikke anført tvingende grunde mod Rasks opfattelse, at der foreligger en spirant *w* (der strukturelt kan opfattes som postvokalisk variant af *v*). Men det må vistnok nu være klart for enhver, at spørgsmålet ikke kan løses ad fonetisk vej, hvis det ikke er evident, at de omstridte lyd ligger nærmere ved enten vokalen eller konsonanten. Det er i sin kerne et spørgsmål om hensigtsmæssig notation og simpel beskrivelse, og kan derfor kun løses i forbindelse med en almindelig strukturel analyse.[16]

Her skal blot påpeges, at de pågældende lyd i så at sige alle henseender opfører sig som stemt spirant eller likvid efter vokal: Dvæler man på [i] eller [u] i [dai(·)li], [sau(·)nə], er udtalen ikke vokalisk, men minder i sin karakter om den forlængede konsonant i *gamle*, *Salme* osv.;

og forlænger man første led, adskilles de to diftong-komponenter; i tostavelsesord således at sidste element har tilbøjelighed til at gå til den følgende stavelse, særlig tydeligt i kbh. udtale som [lɐ(·)jə] *lege*, [sʊ(·)wə] *sove*; ved stød således at sidste element nærmer sig karakteren af en syllabisk spirant (her kan tilnærmelse til vokalisk udtale dog være stærkere end i andre stillinger): [nɐˀi] *nej*, [sgʊˀu] *Skov*.[17]

Ved kun at anerkende enten *u*-diftong (med kort førsteled) eller konsonantisk, labiodentalt *v*, har DO ikke blot tilsløret den klare funktionelle sammenhæng mellem de to lyd, men også afskåret redaktørerne fra at notere en udtale, der er vidt udbredt i RM (måske uden for de mest højtidelige og superkorrekte stilarter), og – som nylig påvist af Poul Andersen[18] – er herskende i alle danske dialekter vest for Øresund. Vi har nemlig ikke blot udtaler som [tyˀv, tyuˀ] *Tyv* og [sgri·və, sgriuə] *skrive* men også [tyˀw], [sgri·wə]; men disse findes aldrig i DO.[19]

AaH har genindsat disse former i deres rettigheder, og har tidligere (Kvant s. 111 f.) påvist, at allerede Moth i visse forbindelser må have haft udtalen med lang vokal plus *u*. På et enkelt punkt har han (og i højere grad Skautrup Sproghist II 236) misforstået Moths skrivemåder. AaH går ud fra Moths dobbeltformer (a) *sòve – sòver – sòf*, (b) *soue – souer – sou*, og slutter med rette, at Moth her dels har lang vokal plus *v* (skrevet *v*, når der følger vokal efter, ellers *f*), dels kort vokal plus *u*, dvs. diftong. Også ved de fleste andre vokaler angiver Moth længde foran *f* (ɔ: v)[20], men her forekommer ingen skrivemåder med *u*, bortset fra det mærkelige par *stöf* eller *steuf*, *skêf* eller *skeuf*. Det besynderlige er nu, at skrivemåden ved *a* er den omvendte af den ved *o* anvendte. Vi finder nemlig her normalt længdetegn foran *u* (hvor denne variant anføres), men ikke foran *f*[21]: *graf* eller *gràu*, *grave* eller *gràue*, *nafn* eller *nàun* osv. (derimod skrives aldrig længdetegn, hvor *au* står tryksvagt i fremmedord: *august*, *auktion*). Da AaH øjensynlig ikke kan tænke sig en forbindelse af kort vokal plus spirant, slutter han, at begge former må have diftong (og Skautrup går endnu videre og vil også opfatte *f* som tegn for *u* efter lang vokal, hvilket ikke er noget godt indfald). Dette kunne finde støtte i det forhold, at der blandt de få eksempler på andre vokaler uden længdetegn foran *f* optræder et par ord, der kun forekommer i lavere talesprog og derfor heller ikke nu har lang vokal (se note 20); men ikke mindst under indtryk af Poul Andersens redegørelse finder jeg det rimeligere, at Moth overalt med *f* har betegnet en spirant (der så kan have vaklet mellem labiodental og bilabial udtale); sandsynligvis betegner da *graf* en udtale med stød på spiranten, *gràu* stød på *a* og syllabisk udtale af den efterfølgende lyd. Bilabial spirant efter kort vokal bliver naturligvis ikke væsensforskellig fra, hvad AaH forstår ved diftong.

I det hele taget er floraen af diftonger langt rigere hos AaH end i DO. Således anerkender han også *u* som variant til [*q*] og [b], både efter lang

og kort vokal fx. i *dog, Bog, koge, råbe*; jeg husker endnu min forbavselse, da ordbogsrådet nedstemte mit forslag om at anføre den almindelige udtale [ɷu] v. s. a. [ɷǫ] I–II. *og*; senere blev man dog mere liberal (se fx. u. *Rogn, Sogn*; men under *Sagn* har man kviet sig, trods stavemåder med *v*).

6. *Vokalisk r.*

Det eneste punkt, hvor DO viser en væsentlig afvigelse fra Jespersen, er ved angivelsen af vokalisk r [ɹ]. I Lydskrifttavlen siges det blot, at »[ɹ] betegner den vokaliske *r*-lyd, der kan forekomme fx. i den tryksvage stavelse *-rer*, i *Lærer* [læ·rər ell. læ·(r)ɹ], *Grosserer* osv. Jf. Jespersen MFon § 102.«, og i RR angives det kun, at endelsen *-rer* skal gengives som anført. Man skulle altså tro, at man i øvrigt skulle henholde sig til Jespersens praksis, men det sker kun rent undtagelsesvis (AaH s. 75), og grunden kan næppe være (som af AaH foreslået), at udtalen var mindre udbredt da DO fastlagde sine udtaleregler, idet Jespersen allerede i sin store Fonetik (1897–99 s. 432) betragter vokalisk udtale som normal i alle stillinger. Den afvigende praksis i DO må altså skyldes en uvilje mod denne betegnelse hos de toneangivende redaktører.

AaH erkender den vokaliske udtales videre anvendelse, men viger dog tilbage for at følge Peter Grove[22] i at betegne lyden som en ekstra sænket *a*- eller *å*-lyd, der efter *a* og *å* smelter sammen med disse til en lang vokal: *arve, årle*, hvilket ud fra et fonetisk synspunkt ville være det mest konsekvente; der kan nemlig næppe være tvivl om, at lyden i den kbh. udtale af *Birte, Mor* ligger nærmere ved de nævnte vokaler, end *i* og *u* som diftongelementer ved de tilsvarende ægte vokaler (se s. 53). Kun ønsket om at bevare tilknytning til ortografi, ældre dansk, andre dialekter – eller eventuelt rent strukturelle hensyn – kan berettige notationen som en variant af *r*.

Det er navnlig former som [bæ·ɷ] *bære*, [fi·ɷ] *fire* AaH ikke kan forlige sig med (s. 76); men det uheldige ved disse former er ikke, at man »ikke helt kan identificere lyden med en vokal«, men at man ved denne notation ikke kan skelne ord af enstavelsestype som [mo(·)ɷ] *Moder*, fra ord af tostavelsestype som *more*, hvor den sidste vokal kan have en forlængelse med en særlig tonegang. På de fleste andre punkter, hvor AaH er uenig med Grove, beror uenigheden efter mit skøn på, at AaH ikke er helt fortrolig med kbh. RM.

II. KVANTITET: STAVELSESTRUKTUR OG UDTALE

7. *Kvantitetsbetegnelsen i DO og AaHs redegørelse for aktuelle tendenser.*

Kvantitetsbetegnelsen i DO er yderst simpel: En vokal betegnes som lang ved en efterstillet prik; findes ingen prik, er vokalen kort; er der stød på en vokal, betegnes den automatisk som lang, skønt vokalen her både objektivt og auditivt er betydelig kortere end den tilsvarende langvokal (se s. 59); konsonantkvantitet betegnes sjælden[1]. Længdetegn i parentes udtrykker, at den pågældende lyd kan udtales dels lang, dels kort. Det ligger uden for DOs og AaHs teoretiske forudsætninger at gøre opmærksom på, at der hermed kan tænkes på 4 forskellige strukturelle situationer: a) i den pågældende stilling er længdemodsætning ikke relevant; b) længdemodsætning er relevant; i så fald kan der være tale om (1) kort vokal, der er forlængelig, (2) lang vokal, der er forkortelig, (3) ordet har dels en langvokalisk, dels en kortvokalisk form. Som eneste eks. på vaklende kvantitet anfører Lydskrifttavlen [li(·)njə]. I RR foreskrives dobbeltformer foran *rn* samt ved *a* foran *r* + (stemt) konsonant (se ndf. s. 62 ff.). Hvordan parentes om længdeprik i øvrigt administreres, har jeg ikke undersøgt. En uheldig stivhed i reglerne foreskriver, at visse tegn kun må anvendes for kort vokal (især: foran *r*), se s. 48, 50. Bortset fra dette må notationen gennemgående siges at være tilstrækkelig til formålet, og sprogudviklingen i de forløbne 40 år har ikke på mange punkter gjort DOs former forældede.

Derimod har det naturligvis ligget uden for ordbogens opgaver at gøre rede for, på hvilke måder længdemodsætningen realiseres, hvilke tendenser der kan spores kronologisk, geografisk, socialt, og hvordan det analogiske spil udfolder sig, når en vokal ved bøjning, afledning og sammensætning kommer i omgivelser, der normalt kræver forskellig kvantitet. Så meget des mere må det påskønnes, at AaH har taget disse forhold op til meget udførlig behandling.

Stoffet er ordnet håndbogsmæssigt efter ret mekaniske principper, med en mængde hinanden krydsende inddelinger. Man sikrer sig herved, at der er fremlagt rigeligt materiale til belysning af hver enkelt af de faktorer, der tages hensyn til, og at benytteren (når han har sat sig ind i systemet) kan slå op på netop den detaille, han vil vide besked om; men til gengæld kan læseren ikke uden et stort selvstændigt arbejde skaffe sig et samlet overblik over stavelsestrukturen og de dominerende tendenser i kvanti-

tetsforskydningen. Særlig uheldigt er det, at stødet behandles sammen med tryk og tone i et særligt kapitel med titlen Modulationer[2], og at forf. gennemfører denne systematik så strengt, at han så at sige ikke nævner stødforholdene i kvantitetskapitlet. Dette forårsager navnlig stor uklarhed, hvor der tales om kvantitetsændringer, idet der ikke skelnes mellem »forkortelse« med og uden stødtab (fx. i selve ordet *Stød*) og mellem forlængelse med og uden stødtilkomst (det sidste i den kbh. forlængelse af fx. *op*, § 12). Mindre væsentligt er det, at konsonantkvantitet behandles i et særligt afsnit og derved ikke sættes i relation til den tilsvarende dvælende udtale af vokaler og »diftonger« (se § 5). Endelig mærkes det særlig klart i dette afsnit, at forf. ikke er helt fortrolig med tendenserne i ikke-jysk RM, og at han ikke på alle punkter har draget nytte af væsentlige distinktioner i nyere sprogteori.[3]

Det er derfor en taknemmelig opgave på grundlag af de detaillerede oplysninger i AaHs håndbog at give et vue over hovedtræk af stavelsens kvantitative struktur og de væsentlige manifestationstendenser i dialektfrit og kbh. RM.

8. *Oversigt over kvantitetens sproglige funktioner.*

Det er ofte påvist, at de modsætninger, der traditionelt benævnes kvantitetsmodsætninger, og som i mange sprog væsentlig opleves som sådanne, samtidig indbefatter modsætninger af intensitet, tonebevægelse, tilslutning m. m.[4] I tilfælde hvor kvantiteten er labil eller vanskelig at opfatte, vil man derfor ofte stå sig ved at lægge disse faktorer til grund. Dette vil formentlig have sin betydning ved de vanskelige *r*-forbindelser, men der udkræves hertil undersøgelser, som jeg ikke i dette lejlighedsarbejde kan komme ind på. Jeg må derfor nøjes med at følge AaH i at lade som om det alene drejede sig om kvantitative fænomener.

(1) Længdemodsætningen kan være den eneste fonetiske forskel mellem to forskellige ord; i dansk synes dette kun at gælde vokallængden, idet relevante forskelle i konsonantlængde (*sultne*:*sultende*, AaH s. 107) bedst opfattes som manifestationer af henh. konsonant ÷ eller + ə. Det antal af stavelsetyper, hvor kvantiteten faktisk er relevant, er dog meget indskrænket, idet der foran visse konsonanter (konsonantgrupper) kun forekommer lang vokal, foran andre kun kort vokal, ligesom der i visse omgivelser kun forekommer én åbningsgrad af den lange, en anden af den korte (*syne*:*synde*). Endelig er lang vokal som regel forbundet enten med stød (*min*) eller med ə i følgende stavelse (*mine*). Se nærmere

punkt (6). Fraregner man yderligere låneord og bøjningsformer, bliver antallet af ordpar der alene skelnes ved kvantitet temmelig ringe.

Nedenstående skema viser ordpar, hvor alene kvantiteten er betydningsadskillende.

I. Ord uden stød.

A. Med [ə] i fig. stavelse.

[ma·lər] *Maler* : [malər] *Maller*
[mi·lə] *Mile* : [milə] *milde*
[væ·ðə] *væde* : [væðə] *vædde*
[e·nə] *ene* : [enə] *inde*
[fa·sdə] *Faste* : [fasdə] *faste* (adj. i flt.)

I visse udtaleformer:
[vr̥(·)dən] *Verden*: [vr̥den] *Værten* (tvivlsomt, om det er vokalen eller konsonanten, der er lang)

B. Uden følgende [ə].

[i·] *ih!* : [i] *I, i*
[jo·] *joh!* : [jo] *jo*
[nr̥·] *naah!* : [nɔ] *naa!*

Med normalt bortfald af [ə] (må strukturelt tolkes som ord med ə):
[da·] *Dage* : [da] *da*
[di·] *die* : [di] *de*
[fɐ·r] *Fa(de)r,* : jf. [pɐr] *Par*

II. Ord med stød.

A. Med [ə] i fig. stavelse.

[ta:lər] *taler* : [tal'ər] *-taller*
[be:nət] *Benet* : [ben'ət] *Bindet*
[æ:ðər] *æder* : [æð'ər] *Edder*

B. Uden følgende [ə].

[vi:l] *Hvil* : [vil'] *vild*
[væ:n] *væn* : [væn'] *vend*
[væ:ð] *væd!* : [væð'] *vædd!*
[fæ:ld] *fælt* : [fæl'd] *Felt*

Da stødets plads i gruppe II kan opfattes som den relevante forskel, er disse typer altså ikke bevisende for længdens relevans.

(2) I udlyd i trykstærk stavelse er der næsten kun modsætn. ml. lang vokal med stød og kort vokal uden stød: [vi:] *at vi(e)*:[vi] *vi,* [du:] *du, v:* [du] *pron.* o.fl. (jf. dog gruppe I B). Men kort vokal er her indskrænket til visse ordtyper og kan således siges at være signal for visse indholdsstørrelser på lignende måde som stort begyndelsesbogstav og *-h* i final stilling (*jah*) i skriften; (det samme gælder lang vokal uden stød):

a) Pronominer, præpositioner og hjælpeverber (der normalt forekommer i tryksvag stilling): *vi, I, de, hva(d)* | *me(d), ve(d)* | *ska(l), vi(l), ka(n).*

b) Interjektioner (eller adverbier): *naa, ha, sgu, hej, ja, saa*; her kan vi også have lang udlydsvokal uden stød: [næ·] *næh,* [å·] *aah* osv. og for så vidt kan længde her være relevant uden stød: [i·] *ih*:[i] *I,* [jo·] *joh*: [jo] *jo.* Det må dog bemærkes, at ikke omvendt alle medlemmer af disse klasser ender på kort vokal uden stød.

(3) Kort vokal (med stødtab) i ord, der normalt har lang vokal (med stød), kan være signal for en nærmere indholdsmæssig sammenknytning (sammensætning): *Risengryn, Musefælde, gulbrun, Krybdyr, Husejer | være med, skyde plet, læse af* osv. (jf. AaH s. 96, 106). Det samme kan være tilfældet med konsonantlængde (smst. 110). De faktorer i indhold og sprogbrug, som betinger disse lydlige ændringer, synes ikke at kunne bringes på nogen simpel og dækkende formel, men der er en tydelig affinitet mellem lydlig og begrebsmæssig sammensmeltning (hvad man så ellers skal forstå ved det sidste)[5].

(4) I stavelsetyper, der normalt kun har kort vokal (se ndf. § 9), kan lang vokal (med stød) være tegn på, at der foreligger en bøjet eller afledt form: *fæl-t, Bred-de.*

(5) Forlængelse (i forbindelse med tonale og andre faktorer) kan være udtryk for emfase, stemning o. lign.: [ˈuð(·)ˈmɒ̝ɾgəð, ofte udtalt: uðə-] *udmærket*, [sa··dəns] *Satans.* Jf. AaH s. 107.

(6) Kvantiteten hænger nøje sammen med en række andre fonetiske faktorer, især:

a) *Tryk*: Kvantitetsmodsætningen er kun i fuld kraft i stærktrykstavelse. I sammensætninger, hvor det ene led får svagere tryk, bevares adskillelsen af kort og lang normalt, hvis det tryktabende led står sidst (*Kulmile:gavmilde*), medens længde (og stød) tabes, hvis det svækkede led står først: *Skærsommer, Rødbede* (jf. pkt. 3). I treleddede sammensætninger vil længden dog let tabes: *Syvmi(·)lestøvler.*[5a]

b) *Stød*: En vokal, der bærer stød, anses traditionelt for at være lang; objektivt er den ca. 20 pct. kortere end den tilsvarende langvokal, medens kortvokalen er ca. 50 pct. af den lange.[6] Funktionelt mærker man sig navnlig to ting: (1) Ved stødtab kan vokalen både være lang (*Ben:Benknap, benet*) og kort (*Guden:Gud*, jf. *Guder* med lang vokal; sml. s. 74). (2) M. h. t. kvalitativ påvirkelighed af nabolyd opfører vokal med stød sig ligesom lang vokal uden stød, hvis der i så henseende er forskel mellem kort og lang vokal, således især ved *æ* (*Vejret* ligger nærmere ved *være* end ved *værre*) og *a* (*Sag* ligger nærmere ved *Sager* end ved *Sagfører*).[7] Om forsøg på strukturelt at analysere stødet som signal for visse stavelsestrukturer se L. Hjelmslev, Grundtræk af det danske udtrykssystem (Selskab for nordisk Filologi 1948–50) s. 21.

c) *Efterfølgende lyd*: Hovedreglen er her, at vokal er kort foran konsonantgruppe (herunder konsonant med stød) samt foran *m, ng* og lukkelyd, medens begge kvantiteter findes foran andre enkeltkonsonanter

(se § 9). Vi har her en karakteristisk modsætning mellem dansk og svensk, idet svensk ganske vist også normalt har kort vokal foran kons.-gruppe, men ved enkelt konsonant har lang vokal foran kort konsonant, kort vokal foran lang konsonant.[8]

Princippet brydes navnlig, når et ord beholder sin længde foran konsonantgruppe ved bøjning (*læst, fælt*), samt ved at låneord kan bevare det långivende sprogs langvokal også i omgivelser, der efter dansk stavelsestruktur skulle have kort vokal: *Stat, Brøk.*

d) *Vokalkvalitet*: Snævre vokaler er i dansk som i andre sprog objektivt kortere end åbne[9]. Vi har vistnok oftere forkortelse af snæver end af åben konsonant.[10] Det bør dog mærkes, at *i* er den eneste vokal, der er lang foran *m* (§ 9.3(1)), og at *æ* foran *r* + konsonant er den vokal, der har mindst tendens til forlængelse (s. 64).

(7) *Variabel manifestation:* Medens det kvantitative forhold mellem langvokal og kortvokal er nogenlunde konstant, når ordene nævnes hver for sig (som i den note 6 citerede undersøgelse af Eli Fischer-Jørgensen), eller i roligt og sagligt (akademisk) foredrag, er der betydelige udsving i sammenhængende tale, navnlig i børne- og kvindesprog, ofte under indflydelse af emfase, lydmaleri, affekt osv. Disse kvantitetsvariationer, hvorved en kortvokal kan overskride længden af den tilsvarende langvokal, er navnlig observerede i visse former for kbh., men nogen dyberegående undersøgelse foreligger ikke. Mest karakteristisk er tendensen til forlængelse af vokal (fx. i *op, oppe, vand, vandet*, se ndf. § 12); en modgående tendens med delvis afvigende geografisk-social udbredelse går ud på at rykke »stød på vokal« hen på konsonanten, hvorved vokalen forkortes (§ 10).

(8) Strukturelt tolkes lang vokal i dansk hyppigst som identitetsdiftong[11] (således allerede i ældre ortografi: *stoor*); foran enkelt konsonant + ə kan lang vokal i ord uden stød tolkes som kortvokal med automatisk forlængelse.[12]

9. *Forholdet mellem vokalens længde og de efterfølgende lyd.*

9.1 *Foran konsonantgruppe.* Her er der normalt ingen modsætning mellem lang og kort vokal, idet vokalen som regel er kort. De undtagelser, der findes, falder i flg. ret klart afgrænsede kategorier:

a) Bøjnings- og afledningsformer kan bevare grundordets lange vokal: *sær-t, lær-t, ækle, Fabler.* Dette gælder dog ikke, hvor der følger to lukkelyd efter vokalen: *dybt, tabt, bagt, Dybde, købte, søgte.* I adjektiver,

hvis rod ender på [q], kan man enten (ved snævre vokaler) have kort vokal plus [g]: *rigt, sygt, brugt*, jf. *Bygd*, eller lang vokal plus [q]: *vegt, klægt, vagt, klogt* (jf. b); om ustemt spirant (i begge tilfælde) se s. 47.

b) Foran den stemte spirant [q] + konsonant har vi 3 forskellige situationer: (α) efter *i, y, u, o* udtales spiranten kun i meget omhyggelig tale; i så fald noterer DO som regel længdetegn i parentes foran [q], se fx. u. *ligne, trygle, nogle* (kun kort vokal i *bugne*). AaH karakteriserer den langvokaliske udtale som »kunstig« (104); sådan føler jeg den ikke; jeg har selv begge udtaler og alle mellemtrin, men har indtrykket af, at den lange måske er på retur. Hertil hører visst *mægle*, hvor DO dog ikke anerkender svind af [q], så lidt som udtale med kort vokal. Når [q] svinder, er vokalen altid lang (»erstatningsforlængelse«), men så er der jo heller ingen konsonantgruppe.

(β) I tilfælde, hvor der findes udtalevarianter med diftong, er udtalen visst altid kort: *Kogle, logre, kagle, magle*; dog har vi undertiden fakultativ lang vokal ved indflydelse fra grundformen: således har DO [vå·qnə ell. oftest våqnə, dagl. vœqnə, vulg. ell. dial. vœunə] *vaagne*.

(γ) I andre tilfælde har ældre RM lang vokal (m. stød), nyere RM kort kokal (og stød på [q]): *Lægd, Smaragd* (jf. s. 10).

c) I nogle få ord har vi lang vokal foran *st, sk*; gennemført lang (evt. stødbærende) vokal har vi i *Bæst(er)* (kort vokal i latin, lang i tysk og i ældre dansk latinudtale), *Faste, hoste, Host* og de tre (væsentligt litterære) adjektiver *slesk, besk, træsk*. Dertil nogle få ord, der (bl. a. i min egen udtale) har skiftende lang (evt. stødtonet) og kort vokal: *puste, Pust, Kiste, Ost* (om verdenshjørnet), *est*. Her kan påvises en stigende udbredelse af kort vokal, når vi sammenligner med kvantitetsangivelsen i Moths ordbog.[13] Det bør mærkes, at forbindelserne *st, sk, sp* strukturelt i flere henseender opfører sig som enkeltkonsonanter.[14]

d) I nogle få ord med *b* + konsonant (jf. a, b samt s. 66): *Æble, Vable, Skæbne* samt (iflg. punkt a): *juble, væbne, aabne*.

e) Som konsonantgruppe virker i denne henseende stød på konsonant, således specielt på [ŋ], der altid har stød, undtagen i fremmedord: (*fjong, Mannequin*) og lydord: *klingklang, gong-gong*. Dette forhold finder som bekendt udtryk i den traditionelle ortografi, der svarende til stød normalt har konsonantgrupper, fx. *Aand, vild, lang* (nu også, iflg. § 10: *Ord, Færd*), jf.: *selv, Kurv, følg, Valg* osv.; i bøjningsformer dobbeltkonsonant: *Vennen, Skellet, Dommen*. Dette udnyttes ved den strukturelle analyse af stød på konsonant.[15]

9.2 *Specielt foran r + konsonant.* Det indviklede og omstridte samspil mellem vokallængde, *r*'s kvalitet og kvantitet, den følgende konsonants fonetiske og grafiske (alias: historiske) kvalitet samt stavelsegrænsen, må beskrives forskelligt i forskellige usus. DOs praksis, således som den – temmelig ufuldkomment – foreskrives af RR, kan analyseres på følgende måde: I enkelte forbindelser (visst kun foran *rt/rd* og *rs*) forekommer der tre forskellige typer, der foreløbig kan repræsenteres ved ordene (1) *Vært(en)*, *Karse(n)*: (2) *Verden*, *Bjerg(et)*, *Larsen*: (3) *først(e)*, *Far-s*, *Tyr-s*; dertil kommer 2 typer, der kan have vekslen mellem (2) og (3): (4) *Ært(er)*, *Fars(en)*, eller mellem (1) og (2–3): (5) *fjærte*, *Ars*.

I den form for RM, som DO repræsenterer, kan *r* være enten stemt eller ustemt, beroende på den følgende konsonants stemthedskarakter. Herved er der den ejendommelighed at lukkelydene *p, t, k* : *b, d, g* ikke i nudansk adskiller sig ved stemthedskarakter, men ved aspiration, og at de desuden indgår synkretisme i efterlyd (se s. 47). Skønt der således her ikke er nogen fonetisk forskel på de konsonanter der skrives henh. *p, t, k* og *b, d, g*, har det højere rigssprog bevaret variationen af *r*, således at det er stemt foran skrevet *b, d, g*, ustemt foran skrevet *p, t, k*, både i gamle ord og i nye låneord, hvor der ikke kan være tale om en bevaret ældre form *(Spurt, Spärck)*. Foran skrevet *t* og *s* (og ʃ, se s. 46) kan man imidlertid have både ustemt og stemt *r* *Vært: Ært*, *Kerte:ærte*, *Farcen: Fars-en*, *Larsen*, *March:large*. Denne variation opfattes af RR som bestemt af vokalens længde, således at *r* er ustemt efter kort vokal, stemt efter lang (med eller uden stød), men da vokalkvantiteten netop i disse forbindelser er meget vaklende allerede i DOs praksis og i stigende grad i nyere sprog, er denne løsning ikke heldig; i bedre overensstemmelse med den almindelige stavelsestruktur vil det være at lade vokalkvantiteten være det sekundære; vi får da i DOs RM altid kort vokal foran ustemt *r* plus konsonant; foran stemt *r* plus konsonant er vokalen ligeledes normalt kort; dog kan stødet falde på vokalen i en del tilfælde, og i nogle få ord uden stød kan enkelte vokaler være lange foran *rt*, *rs* i tostavelsesord; dette fremtræder tydeligst ved vokaler, der i DO har forskellig kvalitet foran *r* som lange og korte *(a, æ, å)*. De fleste tostavelseseksempler har en grundform med stød *(arte (sig), Ærter)*; uden sådan morfologisk tilknytning findes kun ganske få eksempler: *Skjorte*, *fjorten* samt (med grundform der har ustemt *r*) *borte*, *sorte*.

For anskuelighedens og kontrollens skyld skal de enkelte typer gennemgås lidt mere i detailler:

(1) Kort vokal foran ustemt *r* + (opr.) ustemt konsonant, dvs. [s, f, ʃ] samt [*b, d, g*] når de skrives *p, t, k*: *Karse, Vers, herse, Spørs, Mørser, Kors, Morse, Hirse, Yrsa, Kursus* | *Skærf, verfe* | *March, pyrsche* | *Arp, skarp, terpe, Skorpe* | *Ark, mærke, Tørke, Stork, Kirke, Styrke, Skurk* | *varte* (*op*), *Martin, Vært*(*en*), *Skørt, Flirt, kort, sort, Birte, styrte, Spurt.* Flertallet af disse ord er af fremmed oprindelse, men gruppen kan tydeligvis ikke reduceres til at være en sprogfremmed type.

(2) Kort vokal + stemt (vokalisk: § 6) *r* + (opr.) stemt konsonant, dvs. [l, m, n, v, *q*] samt [*b, d, g*], når de skrives *b, d, g*. Iflg. RR skal *a* i disse forbindelser som regel angives både som langt og kort (se pkt. (4)), de øvrige vokaler betegnes som regel som korte: *Perle, Firling* | *skærme, forme, firme* | *værne, Stjerne, Urne* | *hverve, Tørve-, lurvet* | *bjerge, sørge, Morgen* | *Verber, Torben, Turban* | *Verden, færdes, vorde, burde, turde* | *ergo.* Om ord med stød se under (4).

(3) Lang vokal + stemt *r* + konsonant. Efter ordbogens praksis skal denne type visst kun findes i bøjnings- og afledningsformer af ord med lang vokal i roden (også her foreskriver RR dobbeltformer ved *a*): *sær-t, lær-t, tør-t, saar-t, gener-t, skør-t, stor-t, dyr-t, sur-t* | *til Vejrs, Mur-s* osv. | *førte, hørte, kørte* | *aarlig, daarlig, førlig* | *Larsen*, jf. også typen *Fa*(*de*)*r-s, Mo*(*de*)*r-s.* Om angivelse af vaklende kvantitet se u. (4). Iflg. RR ser det dog ud til, at man oprindelig hertil har villet henføre størsteparten af de ord, der i praksis anføres med både kort og lang vokal, se (4a-b).

(4) I ord af type (2), samt hvor *r* står foran *s* eller skrevet *t* (jf. (1)), angives i mange tilfælde både kort og lang vokal foran stemt *r*, hvorved ordene kommer til at vakle mellem type (2) og (3). RR er på dette punkt dårligt affattede og DOs praksis formentlig mere inkonsekvent end sprogbrugen. RR giver kun præcise regler for *ar* + konsonant. Her skal overalt i ord af type (2) anføres både kort vokal (med stød på kons.) og lang vokal (med stød); dette foreskrives tillige foran *rs* og *rt* når ordet (grundformen) har stød eller lang vokal. For de andre vokalers vedkommende hedder det blot: »Vaklende længde i forbindelse som vokal + *rn* betegnes som regel ved dobbeltformer, fx. *Barn, Bjørn, Korn.*« Reglen administreres så dogmefast, at der visstnok altid angives dobbeltformer af *ø* og *o* foran *rn*; ved de andre vokaler og de andre forbindelser af *r* + stemt konsonant eller *s, t* følges ikke faste principper.

Der må skelnes mellem 3 typer:

a) Foran skrevet radikalt *rt* og *rs* kræver systemet lang vokal, idet *r* i denne stilling skal noteres som ustemt, hvis vokalen er kort. Der angives da også kun lang vokal i *borte, Bort, Port.* Men gennemgående sættes længdetegnet i parentes, hvilket altså må betegne langvokal med fakultativ kortere udtale, således i *Vorte* (med [å(·)] til forskel fra *borte* (se ovf.) og *Dorte, Horde,* I. *Korde, vorde* med [ɔr]; i min udtale er de nøjagtig ens), *Morten* [å(·)], *fjorten, Skjorte, sorte*; med stød: *Ort, Lort, Urt, Kurs, firs, Børs.* – *æ*, der ellers altid er kort

foran r + kons. (se u. c), optræder foran *rt*, *rs* som regel med 3 former: [æˑr, ɐ̯rˑ, ɐ̯ʳ̥], se fx. *bjært*, *Fjært* (men ikke ustemt *r* i *fjærte*), *Fært* (ustemt *r* kun i verbet *færte*), *Snert* (ustemt kun i verbet *snerte*), IV. *snert*, adv., *Stjært* (ustemt *r* kun i sammensætn. og i verbet *stjærte*), *Ært* (ustemt kun i verbet *ærte*); kun i det sidste nævnes formen [ær'] der for mig overalt er den mest nærliggende; de ustemte former kan jeg gennemgående ikke vedkende mig; om de inkonsekvente angivelser afspejler inkonsekvenser i sprogbrugen, kan jeg ikke afgøre. Endelig [ɐ̯ʳ̥, æˑr] i *Tærte*.

b) I ord, hvis stamme optræder med stød eller lang vokal, angives normalt dobbeltformer (jf. dog de under 3 nævnte præteritums- og neutrumsformer, der kun noteres med lang vokal, skønt kortvokalisk udtale nu er meget almindelig; ikke angivet AaH 94), fx. *lærte* (der anføres kun en »kbh.« form med [ɐ̯r], ikke den nu alm. med [ær]), *lærd*, *smurte*, *spurgte*; *syrne*, *mørne*, *skørne*; sammensætninger som *Jordbær*, *Morbær*, *dyr-*, *fir-*, *Mord-*, *Mur-* osv. (men ikke u. *Hor-*, *Jord-*, *Vaar-*, *for-*). Enstavelsesord med stød (på vokal eller konsonant, jf. § 10): *Bjørn*, *Børn*, *Ørn* | *Horn*, *Korn*, *Orm* | *Taarn*, *-vorn* (men kun stød på *r* i *Dorn*, *Form*). Foran skrevet *d*, *g*, *b*, *v* angives normalt kun stød på *r*: *Hird*, *Hjord*, *Lord* (dobbeltform i *Byrd* og kun stød på vokal i *absurd* er vel blot lapsus) | *Borg*, *Sorg*, *Kirurg* | *Tørv*, *Torv*, *Kurv* osv. Kun ved *a* gennemføres dobbeltformer foran disse konsonanter. Ord med *æ* har kun stød på konsonant (undtagen foran *rt*, se a): *Værn*, *Skærm*, *Herd* osv.

c) Andre ord med *r* + stemt konsonant angives som regel kun med kort vokal (se 2), således spec. alle med *æ*; dog noteres dobbeltform af *Bærme* og (p. gr. af tilknytning til *Arm*?) af *Ærme*. Endvidere anføres fakultativt lang vokal (efter § 11) i *Morder* (jf. b), *Torden*, *Orne* (hvor udtalen med [o(ˑ)] for mig er en bogstavudtale). I *aarle* angives kun langt [åˑ].

(5) Medens typerne 2–3 således er ved at falde sammen i type 4, er vekslen mellem type (1) med ustemt *r* og type (2–4) med stemt *r* meget sjælden. Fra mit eget sprog tror jeg kun jeg kender *Tærte*. DO har en del flere eksempler med *-ært-* (se u. 4) og dertil *farte* (og *Fart-*, men ikke i *Fart*), *starte* (og *Start*), *Dorte* samt *irsk* (hvor den ustemte form nu næppe er almindelig, medens den ikke anførte form med [irˑ] er den normale). I alle disse ord angives der i den stemte form kun lang vokal (med stød), men i *Kerte* har begge former kort [ɐ̯]. Her synes den stemte form (som er velkendt i nyere rigssprog) at være en inkonsekvens i betegnelsen, idet tilsvarende former ikke angives i *Hjerte*, *Smerte* osv.

Vigtigt er det, at udlyds-*r* (der iflg. DO kan være både stemt og ustemt), kan tage farve af den flg. konsonant i en sammensætning, se fx. DO u. *for-*.

I *sorte*, *borte* er grundformens ustemte *r* blevet stemt, skønt det normalt bevarer sin kvalitet (*korte*).

Fra dette system fjerner RM sig nu på følgende punkter:

(A) Der er ikke længer det simple forhold mellem kvalitet og kvantitet, at kort vokal altid har den ekstra sænkede kvalitet (af *a*, *æ*, *ø*, *å*), lang vokal altid den mindre sænkede. I almindelighed har også lang vokal (hvis den overhovedet findes) den ekstra sænkede lyd; kun i former af langvokaliske verber som *ført(e)*, *lært(e)* tilhører den sænkede kvalitet endnu i min generation den mindre acceptable udtale (jf. § 4.2.)

(B) Stemt *r* afløses i stigende grad af »vokalisk« *r* (se § 6). Dette indgår »diftongisk« forbindelse med de fleste vokaler, således at enten første eller sidste del af diftongen kan trækkes lidt ud i henh. til pkt. (E), fx. i *Bi*(·)*rte*, *sty*(·)*rte*. Vokalisk *r* smelter sammen med [ɐ] og [ɷ] til langvokaler, der dog næppe er helt ensartede gennem hele deres forløb. Disse langvokaler kan falde sammen med det særlige vulgærkbh. [ɐ·] og [ɐ̯·], se § 4.2.

(C) Ustemt *r* afløses af stemt eller vokalisk *r*, men typerne 1–2 holdes af mange alligevel ude fra hinanden derved, at forbindelsen vokal + »*r*« udtales lidt forskelligt, lidt kortere og med en anden tonebevægelse i *Værten* end i *Verden*, i *Myrte* end i *styrte* (se AaH 79, 102 m. henvisn.). I DO er denne udvikling kun noteret i *Kerte*, jf. *sorte*, *borte*, se (5).

(D) Det labile stød (§ 10) har i visse usus en tendens til udelukkende at falde på »*r*«, så at den foregående vokal opfattes som kort. Også i former uden stød (*Vorte*, *borte*, *Urne*, *lærte*, *kørte*) er lang vokal stærkt på retur (med mindre den genopstår iflg. (E)). Dette bevirker, at man ikke længere kan forklare modsætningen mellem stemt og ustemt *r* foran skrevet *t* som bestemt af vokalens længde, hvilket som før bemærket er forudsætning for DOs notation. De to *r*-former bliver derved foreløbig at opfatte som selvstændige fonemer, hvilket stemmer med opfattelsen af vokalisk *r* som en ekstra sænket og kort variant af *a* eller *å*; men strukturelt er også andre tolkninger mulige.[16]

(E) Omvendt kan også disse forbindelser rammes af den kbh. tendens til forlængelighed af kort vokal, hvorved man får former, der fonetisk kan ligne de gamle langvokaliske, men strukturelt har en ganske anden karakter.

Alt i alt kan man sige, at udviklingen har medført, at *r*-forbindelserne ikke længere er nogen undtagelse fra reglen om kort vokal foran konsonantgruppe; dels er vokalen nemlig nu normalt kort, dels er det et spørgsmål om *r* længer er at opfatte som konsonant. Derimod kommer udtalen af *ar*, *år* som langt *a*, *å* til at stride mod reglen i ord som *Marts*, *harsk*, *Torsk*, *Forst*; men det er muligt, at man i de usus, der har langvokalisk udtale i disse ord, blot kan opfatte længden som beroende på pkt. E.

9.3. *Foran enkeltkonsonant.* Her kan der som regel være relevant modsætning mellem lang og kort vokal (ofte ledsaget af en modsætning stød: ikke-stød). Der er dog karakteristiske forskelle mellem forskellige konsonanttyper:

(1) Foran [ɳ] og [m] samt [v] er længdemodsætning ikke relevant i ord med dansk udtale. Foran [ɳ, m] er alle vokaler korte, med undtagelse af de snævre (der dog aldrig forekommer foran [ɳ]): *Lim*, *Time*, *besvime*; [y] og [u] forekommer visst kun i fremmedord: *Ymer*(*mælk*), *Parfume*, *Bluhme*.

Dette gælder dog mærkeligt nok ikke den traditionelle latinudtale og de fremmedord, der i akademisk sprog følger denne (se ndf. § 11); her er omvendt de snævre vokaler korte, også foran *m*, uafhængigt af de oprindelige latinske

eller græske kvantiteter (længde i latin gengives ved streg over vokalen): *fūmus, (h)ūmor, tumulus* | *timor, simul, similis* | *kymos* [17a]. Andre vokaler udtales langt: *amor, homo, Rōma* (hvortil nu *romer(sk)*, ældre *rommer(sk)*, efter *Rom*), *thema, schēma* osv. Andre tilfælde med lang vokal efter långivende sprog: *Dame* (:*Damme*), *Dom-en* (:*Dommen*). Ord med optakt får stød på vokalen: *Amalgam, infam, Hippodrom, Enzym, Septim, posthum.*

Foran klart labiodentalt [v] er vokal altid lang; hvis *v* udtales som bilabial spirant eller diftongelement, kan vokalen være enten lang eller kort (se de forskellige udtaler af *skrive* ovf. § 5).

(2) Foran lukkelyd og *s* samt foran *f* og [*q*] findes der kvantitetsmodsætning, dog således, at den i enstavelsesord altid er ledsaget af modsætningen stød: ikke stød (se fx. AaH Stød 37).

Modsætningerne beror imidlertid for størstedelen af de pågældende ord enten på, at de kontrasterende ord eller udtaler tilhører forskellige sprogsfærer eller afspejler en oprindelig modsætning mellem stemt og ustemt konsonant, som endnu overholdes i ortografien. Der kan adskilles flg. hovedgrupper:

a) Længdemodsætningen svarer til en ældre modsætning mellem stemt og ustemt lukkelyd: *Læg, Lægge*: *læk, lække*; *Væg, Vægge*: *væk, vække.* Uden ortografisk udtryk er en tilsvarende forskel bevaret i *født, fødte, bredt* (part.): *mødt, mødte* (lang vokal prov.), *bredt* (adj.); til den første type slutter sig *ødt(e), spredt(e), forraadt(e)* samt *ledt(e)* (der i ældre RM kan høres med kort *e*). I ældre poesi har man her lang vokal + [ð]: *fød*, rimende på *sød* osv[17b].

I modsætningen *tab(e):tap(pe), haabe:hoppe, Ribe:rippe, døbe:dyppe* har skriften, og det på denne hvilende højere RM, fastholdt en adskillelse, der går tilbage til klusilsvækkelsens første stadium, hvor en modsætning i konsonantlængde (*-p-:-pp-*) blev erstattet af en modsætning, der formodentlig omfattede både vokallængde og konsonantkvalitet, selv om man næppe med sikkerhed kan fastslå de fonetiske udviklingstrin. Til denne modsætning svarer i dialekterne gerne en modsætning mellem lukkelyd og bilabial spirant (se § 5), begge med forudgående kort vokal. Men ved at bevare *b* i denne ordtype og *v, g* i typerne *love, bage* har RM fastholdt en række ordadskillelser, der er gået tabt ved de dialektale diftongeringer.

b) I andre modsætningspar stammer typen med lang vokal fra et fremmed sprog: *Stat:stat (op), Stab(e):Stab(be), Pater:Patter, Kvæker: kvækker, Æt:ædt* | *Brøk:Bryg* | *Knob:Knub, Knop* | *Poker:Pokker, pukker* | *Mas:Mads, Muse(n):Mus(s)e-.*

c) Lang vokal foran lukkelyd kan forekomme i bøjningsformer af ord, hvor der ikke er lukkelyd i stammen: *solidt*, *fadt* (som regel med forkortelse: *bredt*, *sødt*); *set*, *født*. Jf. *Bredde*, *Vidde* (*:hvidte*).

d) Lang vokal foran lukkelyd beror i enkelte tilfælde på bortfald af lyd, der endnu er bevaret i skriften: *præ(di)ke*, *Bø(d)ker*, *Sne(d)ker*.

e) Det besynderlige par *sjette* og *otte*, som jeg hverken kan finde nogen rimelig historisk eller synkronisk forklaring på.

f) Om kvantitet foran lukkelyd og *s* i latinudtalen se ndf. § 11.

(3) Foran *l*, *n* og (i begrænset omfang) foran [ð] og (skrevet) *r* (om udtalen se § 6) kan man have en relevant længdemodsætning både i ord med stød og uden stød, og både i enstavelses- og tostavelsesord.

I ord uden stød er modsætningen bedst repræsenteret i tostavelsesord: *hvile*:*ville*,*vilde*; *mæle*:*melde* | *pæne*:*Penne*; *rane*:*Rande* | *bare*:*Barre*; *more*:*murre*, *være*:*værre* | *Hede*:*hedde*; *breder*:*Bredder*; *væde*:*vædde*. Mulighederne er dog også her indskrænket af den omstændighed, at de helt lukkede vokaler relativt sjælden forekommer som korte; vi har derfor flere tilfælde, hvor en forskel i åbningsgrad ledsager den kvantitative modsætning: *stile*:*stille*, *pine*:*pinde*, *lune*:*lunde*, *rede*:*redde*, *Side*:*sidde*.

I enstavelsesordene er der kun i nogle få tilfælde mulighed for længdemodsætning i ord uden stød, idet vi her kun har lang vokal i ord, der (i foredragsudtalen) har sideformer med to stavelser: [mo·r] *Mo(de)r*: [mor] vbs. til *murre*, jf. *Fa(de)r*: *Par*, *Pe(de)r*: *fler-*, *per*.

I ord med stød er modsætningen klar ved *l* og *n*: *Mil*:*mild*, *fæl*:*fæld*; *væn*:*vend*; *Karlen*:*Kalven*, *Sæler*:*sælger* | *Rener*:*rinder*.

Foran [ð] og *r* er længdemodsætning sjælden i lydforbindelser med stød, idet kvantiteten er bundet til bestemte morfologiske typer: I tostavelsesord findes stød på vokalen navnlig i præsens af verber med lang vokal i infinitiv (*rider*, *tuder*, *skyder*, *æder*) samt i bestemt form af ord med lang vokal og stød: *Brød-et*, *Mod-et*, *Tud-en* | *Ur-et*, *Styr-et*, *Vaar-en*. Heroverfor står nogle (historisk betingede) smågrupper af ord med kort vokal og stød[17c] på [ð] og [r]: *sidder; Fødder*, *Rødder*, *Nødder; Odder*, *Ridder; Middel*, *Seddel; Viddet*, *Nødden* | *Parret*, *Narren*. Dette muliggør ordpar som *æder*:*Edder*, *rider*:*Ridder*, *gnider*:*Gnidder*.

I enstavelsesord findes stød på [ð] og [r] ved formanalogi i imperativ af verber med kort vokal: *sid*, *ryd*, *red* (af *redde*), *væd* (af *vædde*) | *pir*, *snur*, *snær* (af *snærre*), *forstyr*; herudover kun i ordet *ræd* samt i ord, der i højere udtale har konsonant efter *r* (jf. s. 61, e): *Torv*, *Kurv*, *-borg* (i bynavne).[18] Dette giver mulighed for modsætningspar som *væd*:*vædd*, *hed* (præt. ell. adj.): *hedd*, *sur* (adj.): *surr*, *styr*:*forstyrr*; den korte vokal

er ofte en grad mere åben end den lange: *sid* (adj.): *sidd, red* (af *rede*): *redd, Spær:spærr, (det) tøer:tørr; tør* (adj.):*tørr, Tørv, Kor:Kurv.*

I RM-former og dialekter med labilt stød vil disse ord i højere eller ringere grad vise fuldstændigt eller lejlighedsvis sammenfald.

9.4. *Foran* [ə] er der ingen ren kvantitetsmodsætning, men kun en modsætning mellem stød:ikke-stød: *Klø'ene:kløende.*

9.5. Om udlydende vokals kvantitet se s. 58.

10. *Labilt stød.*

Som det fremgår af § 9.3 er stødets plads irrelevant i en række stavelsetyper, idet det altid falder på vokalen foran lukkelyd og *s, f,* samt labiodentalt *v,* altid på konsonanterne *ŋ* og *m* (bortset fra snævre vokaler). Ved *l* og *n* skelnes der skarpt mellem stød på vokal og stød på konsonant. Men ved *r,* [ð] og delvis [*q*] er forholdene mindre stabile. Stødets plads er her kun lidet udnyttet som ordadskillende moment, og i manges udtale fordeler stødfaserne sig, så vidt jeg uden instrumental hjælp kan konstatere, over begge elementer, således at dets plads ikke lader sig fiksere med sikkerhed; navnlig er der en tendens til at lade slutfasen begynde efter at konsonantstillingen er nået, hvorved man får en udtale, der opfattes som kortere end den, hvor stødet klarere afvikles på vokalen.

DO vedkender sig kun i meget ringe grad disse kortere sideformer til ord med »stød på vokal«; ud over de s. 64 nævnte former med stød på stemt *r* + konsonant har jeg kun fundet: *gid, Hvid, hvid, Hud, Stød, ud*[19] samt en del tostavelsesord: *Pud(d)el, Rudel, Daddel, Lud(d)der, Forræder, Vædder, Berider* (men kun lang vokal under *Forbryder*); specielt præsensformer som *skyder, gider, rider, slider, smider.* Endelig angiver DO dobbeltformer i nogle tilfælde af bestemt form (ental og undertiden flertal) af ord uden stød i grundformen, men med lang vokal i flertal eller afledninger, fx. *Kød* (men ved I. *Nød* (nux) anføres kun stød på [ð], ved *Mjød* ingen angivelse, ved begge kender jeg dobbeltformer), III. *Lad* (alle andre med *a* har kun stød på *a*), IV. *Bed,* I. *Led* (en), II. *Led* (et), *Smed, Ved, Spyd | Nar* (flere af ordene har – delvis forældede – sideformer med stød på vokal i ubestemt form).

AaH stiller sig i bogen om stødet (s. 36, 29) på et lignende standpunkt: »Spiranterne [*q*] og [ð] er i rigssprog i udlyd de, der i højeste grad skyer stødet. Der findes i rigssprog ingen former med stød på spiranten, og de har næppe nogensinde eksisteret«. Denne kategoriske

udtalelse modificeres dog ved flg. tilføjelse: »Kun i enkelte adjektiver og adverbier *kan* stødet ved vokalforkortelse få fodfæste på ð'et, men formerne er ikke alle almindelige« (der nævnes *ned, ud, hvid*). I sin nye bog (s. 87, 97) går AaH langt videre i anerkendelsen af stød på [ð] »i kbh. talesprog«, idet han dog nægter, at det findes efter *o, å, a*. M. h. t. stød på [*q*] udvider han repertoiret med *bøger* og *mager*. Desuden omtales (s. 92) en tendens »i nyere kbh.« til stød på *r*, men den »må siges at falde uden for rigssprogets rammer«.

Jeg kan hertil kun bemærke, at i de former af RM jeg er fortrolig med, er tendensen ved alle tre spiranter trængt igennem ved alle ord, der tilhører dagligtalen, men det er individuelt i hvor høj grad de kortere former bruges; de er særlig udprægede i visse former for emfase; de undgås i mere konservativt sprog navnlig i ord, hvor kort vokal har en afvigende kvalitet, eller hvor ordet har langvokaliske former (*Maden, Fadet, Sagen*) samt i ord fra mere højtideligt sprog (*Freden, Guden, Dyden*). Den ovf. s. 64 omtalte vaklen i stødets plads ved *r* + konsonant er et særlig fremskredent tilfælde af denne tendens.

11. *Tendenser til forkortelse af vokal i ord uden stød.*

Den i § 10 behandlede generelle labilitet i stødets placering bør skarpere end det sker hos AaH (og Jespersen, Fonetik s. 515), adskilles fra en række spredte tilfælde med vekslen mellem lang og kort vokal i ord uden stød, som med større eller mindre ret betegnes som »forkortelser«. Ganske visst er det nærliggende at opfatte kortvokalisk udtale i *ride, skyde, æde* som eksempler på samme tendens som udtale med stød på spiranten i *rider, skyder* (AaH s. 97). Men som det allerede, om end alt for vagt, angives hos AaH, har de to fænomener en ganske forskellig udbredelse, både i ordtyperne og i sprogsfærerne. Medens stød på spirant findes efter alle vokaler, er forkortelse i ord uden stød i alt væsentligt indskrænket til de snævre vokaler; den forekommer ikke i fx. *Plader* (kan ikke forveksles med *Pladder*), *vaade* (kan ikke rime på *lodde*), *rode, bløde* (medens vi kan have stød på spirant i *vaad, Rod* osv.); og den findes heller ikke foran r^{20} eller [*q*].

I hjemlige ord er tendensen så at sige ikke aktuel; kun i forbindelsen *-ise* hører jeg den nogenlunde hyppigt (*Når skal vi spise* [sbisə] *?*). I de fleste tilfælde synes det at dreje sig om dobbeltformer beroende på tendenser, der ikke (mere) er levende i RM, således fx. i (flertal) *Grise* (flt.), *grise* (vb.), *luset* (adj.), eller på den særlige forkortelse i 1. led af sammensætn.:

Risen-, *Isen-*, *Muse-*, *Lyse-*, *Is-*. De andre af AaH s. 100 nævnte eksempler står jeg helt fremmed overfor. Eksemplerne på forkortelse foran andre konsonanter end [ð] og [s] er, så vidt jeg kan skønne, alle særtilfælde der ikke vidner om nogen almen tendens.[21]

De fleste af AaHs eksempler er fremmedord. Allerede ved første gennemlæsning havde jeg en stærk fornemmelse af, at AaH var kommet forkert ind på opfattelsen af disse, men først ved gentagne analyser af det fremlagte materiale kom jeg på sporet af, hvordan forholdene her må opfattes.

Først må udskilles en lille gruppe ord med tryk på suffikset *-ise* (*Chemise*, *Radise* osv.); her findes gamle, allerede af DO registrerede sideformer med kort vokal, egentlig tilhørende dagligsproget, men sikkert i stadig fremtrængen.

Af de øvrige tilfælde omfatter hovedparten snæver vokal foran ortografisk enkelt *p*, *t*, *k* (*Type*, *Titel*, *Lupus*; AaH nævner ikke »forkortelse« foran *k*, men kunne have anført *Tycho*, *Ukas* o. fl.) samt foran [s] i ord med tryk på 3. sidste stavelse: *Indicium*, *Patricier* osv. (s. 100). Her opfattes den langvokaliske udtale i almindelighed som en nyere udvikling, der ikke er fuldt acceptabel i akademisk sprog. Ikke des mindre nævnes ord af denne type af AaH som eksempler på, at en postuleret ældre forkortelsestendens endnu er levende; AaH har i svar på mine marginalnoter antydet, at han bl. a. fra Moth kan anføre beviser på gammel langvokal i disse ord, og henviser også til skrivemåden. Hvad Moth angår, omfatter de af AaH (Kvant s. 114 f.) nævnte former med lang vokal kun nogle få låneord fra tysk (*Kyper*) og norsk (*Rype*), men ingen af de latinske eller græske; og skrivemåden kan jo intet betyde, da den i de Udt s. 98 f. nævnte ord altid er overtaget fra det långivende sprog, hvor vokal ikke behøver at være lang foran enkeltskrevet konsonant.

Hvis man vil forstå sagens sammenhæng, må man gå omvejen ad den traditionelle skoleudtale af latin og græsk, som nu er ved at afløses af en mere korrekt filologisk, der bl. a. overholder kvantiteterne fra originalsprogene, medens den ældre udtales kvantiteter (med anvendelse af stød!) afspejler dansk udlæsningsudtale, vistnok på et ældre stadium end det nuværende RMs system. Jeg har langtfra gennemtænkt de mange ejendommelige problemer, som frembyder sig ved tolkningen af denne mærkelige manifestation af ældre danske udtalevaner, men på det punkt som her er relevant, er sagen i hovedtræk ganske klar: foran skrevet

p, *t*, *c* (med værdien *k*) samt *m* (se s. 66) er de snævre vokaler korte[22], de andre vokaler lange. Således har jeg lært at udtale kort vokal i fx. (jeg angiver lang vokal i det antikke sprog med længdestreg): *mītis*, *litus*, *tūtus* | *lupus*, *typus* | *pīca*, *lūcus*, jf. *Tycho*, lang vokal i *locus* (hvorfor kort vokal i dansk *Lokum*?), *latus*, *lātus*, *lapis*, *opus*, *epos*. Foran skrevet *b*, *d*, *g* er derimod også de snævre vokaler lange: *cibus*, *cubo* (jf. *Kubus*), *nīdus* (jf. *Ida*), *nūdus* (jf. *Ludo*), *nūgae*. Medens langvokalerne her altid udtales uden stød, har de stød på trykstærk antepænultima (tredje stavelse regnet bag fra), og her er det atter kun de snævre, der er korte: *polīticus*, *similis*, *humilis*, *tumulus*, medens de andre har stød: *opera*, *medicus*. At overholde denne kvantitetsforskel mellem snævre og andre vokaler, ikke blot i latinudtalen, men i alle fremmedord, hvis udtale ikke er bestemt af et långivende nyeuropæisk sprog, synes endnu i min generation at være et af de sikreste kendetegn på grundig akademisk dannelse, og den (skrifttro) udtale med lang vokal i *Type*, *Myte* for ikke at tale om stød i ord som *Liter*, *typisk*, *kritisk*, *politisk*, *Indicier*, *Fabricius*, *Lucifer*, *hyper*, *super* er noget af det mest kompromitterende der findes!

Den kortvokaliske udtale har så bredt sig til ord af anden oprindelse, der i al fald i det långivende sprog har lang vokal, fx. *Rute*, *Jute*, *Kyper*, *Rype*, og for så vidt kan der her være tale om en slags forkortelse (om end ikke lydlovmæssig). Men hvis man udstrækker den kortvokaliske udtale til ord med *b*, *d*, *g*, så er man atter plumpet i ved misforståelse af det akademiske sprogs finesser (således må man opfatte de næppe særlig hyppige kortvokaliske former af fx. *Tube*, *Schubert*, AaH s. 98).

12. *Forlængelig kortvokal.*

Den langvokaliske udtale af *Type*, *Myte* osv. er sikkert i manges udtale påvirket af ortografien, men i visse former for (kbh.) RM hænger den sammen med en udtaleejendommelighed, der af gode grunde ikke tages hensyn til i DO[23], selv om den allerede var iagttaget af Otto Jespersen i 1899. Under bagtungevokalerne (Fon. 475) hedder det om lyden [ɷ]: »den findes sædvanligt kun kort ...; lang eller halvlang kun i udbruddet [ɷ:] som udtryk for en hånlig afvisning eller som indledning til en anmodning (ɷ:, *vil du ikke nok* ...?), og i ikke få danskes udtale af *oppe* ..., især når det står alene i slutningen af en sætning«. Denne isolerede iagttagelse hos Jespersen er hos AaH med rette generaliseret til at være »en tendens i vulgærkøbenhavnsk (og sjællandsk) til forlængelse af gamle korte vokaler (især de mest åbne) i tostavelsesord«; han

nævner udtrykkelig eksempler foran de fleste konsonanter, men tendensen findes lige så fuldt foran dem, der ikke nævnes (fx. i *Masse*, *pisse*, *komme*, *kalde*)[24], og den er efter mit indtryk næsten lige så udbredt i enstavelsesord,[25] hvor AaH kun kender den foran *t* (*flot*, *godt*) og *rs* (*Vers*, *Lars*, *Kors*, *Torsk*).

Skønt jeg føler mig mere fortrolig end AaH med hele denne tendens, er jeg ingenlunde i stand til at give en nøjagtig og sikker beskrivelse af dens virkninger og udbredelse. Der kræves her sammenhængende og systematiske observationer af personer, der har forlængelig kortvokal i udpræget grad. Men nogle foreløbige bidrag til en karakteristik mener jeg nok at turde forsøge:

Det er vigtigt at fastholde Jespersens bemærkning om, at fænomenet er særlig fremtrædende i sætningsslutning (og vistnok også på andre vigtige punkter af sætningsartikulationen); det har altså en viss sammenhæng med sætningsmelodi, emfase o. lign. Så vidt jeg kan høre, er forlængelsen også ledsaget af en (opad)glidende tonebevægelse og af en ændret tilslutning til en følgende konsonant, hvilket også kan påvirke stavelseskellet. Derimod er jeg ikke sikker på, at vokalens kvalitet i væsentlig grad påvirkes af forlængelsen.[26] Tendensen er muligvis mere udpræget ved de åbne vokaler end ved de snævre, og kan også fremtræde tydeligere i visse fonetiske omgivelser end i andre, men principielt mener jeg ikke den er udelukket i nogen lydforbindelse, således heller ikke ved stød på konsonant: *Vand(et)*, *Skal(len)*.

AaH kender den kun fra vulgærkbh., men fænomenet har desforuden en betydelig udbredelse i højere sprogsfærer, især i visse former for børne- og damesprog; om det her har en væsentlig anden fonetisk karakter, tør jeg ikke sige; men det er særlig markeret i udtryk for forskellige følelser eller i lydmaleri.

Der er navnlig to ting, der fortjener nærmere undersøgelse: 1) forholdet til aktuelle tendenser til konsonantforlængelse (AaH 107 ff.), herunder den § 10 omtalte overgang til stød på konsonant; det er mit indtryk, at begge tendenser kan findes i samme persons sprog, men jeg kan ikke sige under hvilke betingelser den ene eller den anden dominerer.

2) Endnu vigtigere er det naturligvis at blive klar over, i hvor høj grad der finder sammenfald sted mellem lang og kort vokal. Der er for mig ikke tvivl om, at *binde* og *bene*, *hedde* og *Hede*, *værre* og *være* osv. kan falde sammen i manges udtale, men det er et spørgsmål, om der ikke gennemgående i samme persons udtale er kortere varianter af kort-

vokalen, således at sammenfaldet ikke er totalt. I al fald vil som regel kendskabet til skriftformen og den højere udtale vedligeholde bevidstheden om en forskel mellem ordparrene. Om det særlige sammenfald mellem *Hak*:*Hark* og *Stok*:*Stork* se s. 50.

13. *Konklusion om den såkaldte kvantitetsudvikling i dansk.*

Når man opmærksomt har gennemlæst AaHs store afsnit om kvantiteten, sidder man tilbage med det indtryk, at der i nyere dansk rigssprog foregår og har foregået et utal af »forlængelser« og »forkortelser«; for hver vokal er situationen en helt ny, og de samme fonetiske omgivelser fremkalder snart forlængelse, snart forkortelse. Endnu mere broget bliver billedet, når man inddrager de fremstillinger af »udviklingen« i ældre tid, som gives dels i AaHs afhandling: Kvantitetsudviklingen i nyere dansk (APhS VI (1932) s. 97–143), dels i Brøndum-Nielsens Gammeldansk Grammatik og Skautrups Sproghistorie. Man får det indtryk, at den samme lydgruppe eller det samme ord passerer gennem en lang serie af skiftevis forlængelser og forkortelser, og får en stærk mistanke om, at et eller andet i beskrivelsesmetoden må være galt.

Studerer man AaHs analyser og eksempler lidt nøjere, vil man imidlertid se, at han med de traditionelle sproghistoriske udtryk »forlængelse« og »forkortelse« betegner fænomener af vidt forskellig natur. Ved at give en samlet oversigt over disse forskelligartede kvantitetsfænomener vil man kunne nærme sig en simplere opfattelse både af de aktuelle og de historiske forhold. (Det bemærkes, at denne lille oversigt ikke gør krav på fuld systematisk eller terminologisk stringens).

(1) *Aktuelle manifestationsvarianter.*

a) Labilt stød, der i enkelte forbindelser (navnlig ved ð) kan medføre sammenfald af stød på vokal og stød på konsonant, manifesteret alene ved den sidste form (se § 10).

b) Labil længde, der i visse tilfælde kan medføre sammenfald mellem lang og kort vokal. Der er to former: en tendens til forlænget, glidende manifestation af kortvokal, der i ekstreme tilfælde kan medføre sammenfald af de to kvantiteter, manifesteret som langvokal; fænomenet er ikke med sikkerhed bevidnet før 1899 og synes at høre hjemme i forskellige arter af kbh. dagligsprog (se § 12). Det er muligt, at vi har et første stadium af denne tendens i det ældre sammenfald af typerne *værre-være* (se note 23). – I fremmedord af typen *Type* støttes tendensen af skriftbilledet.

Den anden tendens ytrer sig som forkortet udtale af langvokal. Den har forholdsvis ringe udbredelse i aktuelt RM (se § 11).

(2) *Forskellige sprogsfærer.* Et ord kan have én kvantitet i én art rigssprog, en anden i en anden art; den vekslen, der herved opstår, kan være et konstant fænomen gennem lange tider, men medtages ofte under »forkortelse« eller »forlængelse«; de vigtigste tilfælde er flg.:

a) Højere RM har ofte lang vokal + *b, v, q,* hvor dial. ell. dagl. udtale har kort vokal + bilabial spirant (»diftong«), se § 9.3 (1) – (2).

b) Højere RM har undertiden kort vokal foran konsonantgruppe, hvor dagl. eller dial. udtale har lang vokal foran enkelt konsonant: *Fugl, selv, Pægl, turde, Bødker* osv., jf. s. 61, 64, 67.

c) Fremmedord kan i højere RM udtales med kvantiteter, der har tilknytning til det långivende sprog (spec.: dansk latinudtale), medens de i lavere sprog tilpasses andre udtalevaner, se spec. § 11.

(3) *Analogi.* Inden for samme sprogtilstand kan der være kvantitetsvekslen inden for samme ordform eller rod, beroende på forskellige analogier. De vigtigste tendenser er som bekendt flg.:

a) Bevarelse eller genindsættelse af rodens kvantitet i omgivelser, hvor vokalen ellers er kort (foran konsonantgruppe eller lukkelyd, § 9; AaH s. 94, 104).

b) Bevarelse eller genindsættelse af en kvantitet, der hører til på en bestemt plads i et formskema. Det sikreste eks. er vel »forkortelse« i 1. led af sammensætninger (AaH s. 95, 106); muligvis kan kort vokal (uden stød) også være (gen)indsat i ubest. sing. (fx. i *Hud)* efter mønsteret *gud*: *guder*:*guden* (jf. note 17c).

c) Tilpasning til stavelsetype (fx. kort vokal foran konsonantgruppe), dels ved bøjning (jf. a), dels uafhængigt af bøjning (denne sidste tilpasning er en af de få nogenlunde sikre historiske udviklinger i nyere tid, se AaH Kvant s. 128 ff.).

(4) *Ændringer, der griber ind i fonemsystemet.* Her kan tænkes forskellige muligheder, således forskydninger i forholdet mellem langvokaler og kortvokaler, så at der ikke til hver vokal i den ene gruppe svarer én i den anden, eller at deres medlemmer kvalitativt svarer mere eller mindre nøje til hinanden. Sådanne forskydninger kendes fx. fra glda. (udviklingen af det nye lange a i *gade* osv. efter overgangen af opr. langt *a* til *å*), men så vidt man kan se, er systemet i sine hovedtræk uforandret siden Moth. Mindre gennemgribende forandringer af systematisk karakter finder sted, hvis der i visse omgivelser sker sammenfald mellem

kort og lang vokal. Herpå har vi enkelte tilfælde i nyere tid[27], men af gennemgribende karakter kan de ikke siges at være.

Fra traditionel sproghistorie er man vant til den forestilling, at grundstammen i de sproglige forandringer er lydlovmæssige udviklinger af de enkelte lyd, og at variationsforhold af de under (1) til (3) nævnte typer kun lejlighedsvis griber ind. Men går man det her foreliggende materiale omhyggeligt igennem, vil man se, at næsten alle mere omfattende ændringer utvungent kan henregnes til de tre førstnævnte typer af variation inden for samme sprogtilstand.

Dansk RM gennem de tre sidste århundreder lader sig altså – hvad kvantitet angår – beskrive som een sprogtilstand, inden for hvilken der konstant er muligheder for visse kvantitetsvariationer; det er kun den måde, hvorpå disse muligheder udnyttes, der er underkastet skiftende begrænsninger af geografisk, social og kronologisk art. Man kan muligvis på enkelte punkter vise, at en variationstype er kronologisk begrænset, men kun hvor vi har et betydeligt og nøjagtigt materiale fra samme hånd (som fx. Moth, Høysgaard), har vi mulighed for en sikker bestemmelse af de kvantiteter, der afviger fra den moderne fordeling.

Når vanskelighederne er så store ved at beskrive kvantitetsforhold, som ligger os forholdsvis nær og er beskrevet af folk med lingvistisk dannelse, undrer man sig over den sikkerhed, hvormed sproghistorikerne opstiller deres zig-zag udviklinger i længst forsvundne tider på grundlag af former udplukket fra kilder, hvis principper for kvantitetsangivelse måske er helt forskellige. Hvis man vil nå større sikkerhed på dette område, kommer man ikke uden om at analysere hver kilde for sig.

14. *Tillæg om Moths kvantitetsbetegnelse.*

En stor mængde af de kvantitetsændringer AaH mener at kunne påvise ved at sammenligne moderne RM med Moth, består i at et kort *æ* hos Moth svarer til langt *æ* i nyere tid (og, kunne man tilføje: hos Høysgaard). Når man så tillige ser, at kvantitetsforholdene ved *æ* altid afviger på mærkværdig måde fra stavelsebygningen hos Moth selv, får man en mistanke om, at der må være en fejl i tolkningen af Moths kvantitetsbetegnelse. Ser man derfor systematisk på hans notation, vil man bemærke, at *æ* (ligesom *â*) overhovedet ikke optræder med længdetegn, sikkert fordi det i datiden opfattedes som en diftong (*ae*) og derfor ikke optrådte fordoblet som tegn for langvokal. Moth har derfor tænkt sig som hovedprincip at anvende *æ* for langt *æ*, *e* for kort *æ*, ligesom han tenderer til at bruge *â* for langt *å*, *o* for kort. I ord, hvor han ikke mente at kunne ændre den traditionelle ortografis brug af *o* for langt *å*, bruger Moth *ò* (*bòg*, *klòg*) og på lignende måde forsøger han sig i sidste redaktion et par

gange med *è* som tegn for langt *æ* (*hèr, snèrt*). Princippet at betegne kort *æ* med *e* kommer tydeligt frem derved at Moth i senere redaktioner retter *æ* som tegn for kort *æ* i *ænder* (flt. af *and*) til *ender*, *ændre* til *endre*, *ælde* til *elde* osv. i overensstemmelse med skrivemåder som *gâs:ges*, *gesling*, *nat:netter*, *met* (dvs. *mæt*), *eg* (Æg), *leg* (Læg), *veg* (Væg) osv. Vi tør deraf slutte, at *æ* betegner langt *æ* overalt, hvor der ikke er særlige grunde til at tro, at det er fejlagtig traditionel skrivemåde for kort *æ*. Derved bliver overensstemmelsen med moderne RM endnu mere fuldkommen og Moths eget kvantitetssystem mere simpelt.

NOTER TIL AFSNIT I.

1. La phonologie du mot en danois (Paris, 1937).
2. og 3. Grundtræk af det danske udtrykssystem med særligt henblik på stødet (Selskab for nordisk filologi 1948–50 s. 12–24).
4. Det forekommer mig tvivlsomt, om der er nogen klar forskel mellem stemthedsgraden af henholdsvis *r* og *j*, *l*, *n* efter *f*. Det synes at være individuelt meget varierende, på hvilket punkt af konsonantens forløb stemtheden indtræder, når den står mellem ustemt konsonant og vokal. I det hele taget synes det lidet påkrævet at markere disse fluktuerende stemthedsvariationer, undtagen ved *r* foran konsonant, hvor de ikke reguleres efter en simpel mekanisk regel (se § 9.2).
5. Se fx. Hjelmslev anf. a. s. 18, Martinet anf. a. s. 205.
6. Man træffer ikke sjælden lærere, der beklager sig over, at børnene ikke kan høre forskellen mellem *b* og *p* i fx. *Labber* og *Lapper*, og som hævder selv at kunne høre den. Det er her sikkert staveudtalen, der påvirker deres opfattelse af den normale udtale, idet man ved stavning jo udtaler de trykløse stavelser med fuldtryk.
7. Det bør også bemærkes, at man aldrig har forskellig konsonant foran vokal eller spirant i et nært tilknyttet følgende ord, fx. i *træk op:læg op*, *træk ned:læg ned*.
8. Min mor har udpræget lukkede vokaler, min far havde det i mindre udpræget grad, min farmor derimod, så vidt jeg husker, mellemåben vokal.
9. I DOs første bind nævnes [*o*] som eneste form i *Agurk*, *durk*, som første form i *Burnus*, *Bursch*. Senere betegnes [*u*] mere eller mindre klart som hovedformen, se fx. u. *Kursus*, *Spurt*, *Turban*, *Turnips*.
10. Langt [*ɷ*] anvendes undtagelsesvis af DO i interjektioner som *naa*, *saa* (i *aa* kun med stød); ved de to førstnævnte anføres også en variant med [*ɷr*·] hvormed der sikkert tænkes på den ekstra sænkede lyd.
11. Varianter med mellemåben vokal angiver DO u. *Ridse*, *ridse*, *vrisse* (men ikke under *risle*, *Trisse*, *trisse* hvor jeg også mener at kende en mere åben udtale); desuden i *Grille*, *Rille*, *trille*, *Trilling*, hvor den åbne variant for mig er stærkt prov. Under *Krydder*, *drysse* angives sekundære former med *y*. Nogle få ord har kun mellemåben vokal: *Brille*, *II. drille* | *Bryllup*. Den lukkede sideform til III. *skrukke* (jf. skrivemåden *skrugge*) er for mig prov.

12. Dog findes kun lukket vokal i *grisk*, *trist*.
13. Fx. *Grippe*, *Tripel*, *Skrupel*. Sideformer med lukket vokal angives fx. u. *trippe*, *Rippe*.
14. Denne mere åbne udtalevariant synes ikke i fremtrædende grad at være afhængig af de omgivende konsonanter. Mærkelig er flg. angivelse i RR: »I ord som *Bom* angives o-lyd [o] og åben å-lyd [ɷ], men ikke mellemformen [å].« – Den sidste er den eneste mulige i min udtale. – Gad for øvrigt vide om DO har mange andre ord med denne vekslen. Jeg har kun fundet *Rom* (*Rhum*).
15. Tidligst Fonetik (1897–99) s. 550. Jf. Rask, Forsøg til en videnskabelig dansk Retskrivningslære (1826) s. 206 ff.
16. Se Hjelmslevs forsøg, anf. a. (se note 2) s. 17 f.
17. Efter stødet kan artikulationen være meget utydelig; således har jeg oplevet flere sikre eks. på at *-skov* kan forveksles med *-gård*. Om en person i vort bekendtskab troede min kone, at han hed *Raaschou*, medens jeg havde opfattet navnet som *Rostgaard*, hvad der viste sig at være det rette. Omvendt udbrød min lille søn (der dengang ikke kunne stave), da han hørte om Askov: »*Det er li'som glasskår*«. Det vidner om, at der i diftongen høres en meget sænket *å*-lyd.
18. Den bilabiale spirant i dansk (Festskrift Skautrup 1956) s. 311–17.
19. AaH siger (s. 33), at udtaler med *u* efter lang vokal som [pi·uə] *Pibe* »ikke altid er nævnt i DO«. Jeg har ikke kunnet finde et eneste sted, hvor de er nævnt. Jf. også AaH s. 70.
20. Skrivemåder som *gæf* må nemlig betegne langt *æ* + spirant (se § 14). Kort vokal foran *f* angives (iflg. AaH Kvant. 111) i *rof* el. *rou*, *grof* el. *grou* (men *grôf* af *grave*), så vidt jeg forstår også i *Drøv*, *Røv*. Det bemærkes, at alle eksempler har åben vokal efter *r*, og at de to sidste alene tilhører det lavere sprog.
21. AaH anfører flg. undtagelser: *bràf*, *kràf*, *stàf* el. *stàu*.
22. Det danske udlyds-r (DSt. 1927 s. 155–61). Jf. H. J. Uldall, Det danske R (smst. 1928 s. 172–75).

NOTER TIL AFSNIT II

1. Fx. i interjektioner som [(u)m·] *um*, *ding-dang* (men ikke u. *bang*).
2. Det må bemærkes, at intet af de her behandlede fænomener falder ind under hvad Hjelmslev forstår ved modulationer (nemlig faldende:ikke-faldende sætningsmelodi), og at der næppe er anden hjemmel i lingvistisk litteratur for denne terminus.
3. En særdeles nyttig oversigt findes i B. Malmberg: Die Quantität als phonetisch-phonologischer Begriff (Lunds Univ. Årsskr. 1944).
4. Smst. s. 37 ff. 63 o. fl. st.
5. Jf. P. Diderichsen, Elementær dansk Grammatik[2] (1957) § 94 ff.

5a. Iflg. det princip at alle kvantiteter er kortere i lange ord end i korte, se Malmberg (ovf. note 3) s. 10 f.

6. Eli Fischer-Jørgensen: Om vokallængde i dansk rigsmål (Nord. Tidsskr. f. Tale og Stemme XV (1955) s. 47).
7. AaH s. 30. Da den korrekte udtale af ord af denne type ofte er genstand for diskussion, og da AaH næppe helt rigtigt har truffet situationen i kbh. RM, skal jeg (efter samråd med Kaj Bom) angive hvordan sagen tager sig ud for et kbh. sprogøre: I kbh. havde man i ældre tid (ret højt op i de sociale lag) den uforkortede udtale [-a·*q*-] osv.; denne er endnu beholdt i rent rigssprog i [sma·*q*ful']; derimod er [fa·*q*-, sa·*q*-] i alm. kbh. afløst af [fɑu-, sɑu-], i højere rigsspr. af [-ɑ*q*-], medens [-a·*q*-] nu er en form man gør nar med, som et forsøg på at være fin. Mellemformen [sa*q*-] kan vel nok høres, men kun som en variant af [-a·*q*-] eller som en lidt usikker mellemform uden større betydning.
8. Malmberg anf. a. (note 3) s. 84, jf. s. 38, 50; sml. C.-C. Elert i ANF 72 (1957) 48f.
9. Fischer-Jørgensen, anf. a. (note 6) s. 50.
10. Se § 10–11.
11. Fx. Hjelmslev anf. a. (note 2) s. 19.
12. Smst. s. 20.
13. AaH Kvant 128 f.
14. Se fx. Hans Vogt, The structure of the Norwegian Monosyllables (NTS XII (1942) s. 14). Jf. Malmberg (ovf. note 3) s. 50.
15. Hjelmslev anf. a. (note 2) s. 21.
16. Smst. 18 behandles *r* overalt som konsonant.

17a. Reglen gælder dog i den udtale, jeg har lært, ikke foran endelser, der indeholder *e* (indflydelse fra dansk udtale?) og *a (ae)*; jeg har således lang vokal i *limen, lūmen, Hȳmen, limes, pūmex, līma, Numa, Cumae;* desuden i *primus* (påvirket af *prima*?) *primula, mimus. – sumo, sumus* har kort vokal som *summus.* Hvor udbredt og fast denne kvantitetsfordeling er, tør jeg ikke sige.

17b. Se fx. Diderichsen i H. A. Brorsons samlede Skrifter III (1956) s. 454.

17c. Ord uden stød i grundformen får i bestemt form som regel stød på konsonant: *Vennen, Hullet, Karret, Bruddet;* men hvis stammen i andre former har lang vokal, falder stødet på vokalen: *Guden* (jf. *Guder*), *Maden* (jf. *made*), *Smed(d)en, (smed(d)e).* Sml. AaH Stød s. 43.

18. I nogle ganske få ord med stød på vokal angiver DO sideformer med stød på konsonant, se § 10, jf. 9.2. Endelig findes stød på [ð] ved siden af kort vokal uden stød i nogle få ord: *Bred, Brod, Od.* I det første ord ligestilles formerne, i de to sidste angives den stødløse at være »1. br.« For mig er den stødløse form den normale i de to første, i det sidste ord vakler jeg.
19. Men ingen kortform anført fx. i *Tid, vid, ned, Ged, Tud* osv.; ej heller i *bider, nyder, tuder.* I hvor høj grad disse inkonsekvenser afspejler en forskel i sprogbrugen, tør jeg ikke afgøre. De nævnte ord er nu alle meget almindelige med stød på konsonant, jf. AaH 87, 97.
20. Kortvokalisk udtale i *Borup, Karup, Byrum* | *klare, spare, snarere, Taare* osv. (AaH s. 101) falder helt uden for, hvad jeg kan anerkende som RM. Det samme gælder de smst. nævnte fremmedord.

21. Således er det ikke blot kort vokal i *synes*, der er »uden forbindelse med det omtalte københavneri« (AaH s. 101): *læne* har en gammel sideform *lænde-* (og kort vokal kan støttes af sammensætn. *Lænestol*). Kort vokal (og stødløs konsonant) i *senior*, *junior* samt *Dyner* er mig fremmede, i *tjene* snarest foræld. eller prov. I *Tjener* kan langvokalisk udtale ikke være »et tydeligt provinsielt shibboleth«, da jeg selv og hele min familie bruger denne form (Kaj Bom har gjort mig opmærksom på, at kortformen kun bruges i tiltale). I *Tjen(e)ste* (ligesom i *Kær(e)ste*, *Vær(e)lse* og muligvis i *Sør(e)nsen*, *Ær(i)nde*, *ærlig*, *rim(e)lig*) kan forkortelsen skyldes, at vokalen kommer foran konsonantgruppe i sammentrukket form. Superlativ *kæreste* har aldrig forkortelse. – Kort vokal i *Kyse*, *Huse*, *Tusind* osv. (s. 100) er mig ukendte.
22. Jeg ser nu, at allerede Jespersen har gjort iagttagelser i denne retning: »De nære vokaler ... er korte foran lukkelyd, tit i strid med kvantiteten i det sprog, ordet er taget fra (og f. ex. tysk): *participium*,*type*, *visit*, *appetit* ...; danske vil altid i lat. *auditum* og ital. *udito* udtale [i] kort; *minut*, *stutteri*, *valuta*, *absolut*; *kritik*, *eunuk*, dansk udtale af latinsk *lucus* osv.« Desværre har Jespersen ingen eksempler foran *b*, *d*, *g*. (Fonetik s. 510). For ganske nylig har Ole Widding været inde på spørgsmålet (To former for minus i den sproglige udtryksform, i Festskrift Skautrup (1956), 39 ff.). Mærkværdigt nok har W. ikke bemærket det, der er problemets kerne, nemlig at kun de snævre vokaler er korte foran *p*, *t*, *k*, og at de ikke er det foran *b*, *d*, *g*. Det er altså ikke »ordtypen lang vokal plus (enkelt) klusil, der har været blokeret«, men kun lang snæver vokal, og fænomenet kan ikke have noget med klusilsvækkelsen at gøre (i typen *håbe*, *tabe*, *Ribe*, *Væg*(*ge*), *fødte* har RM jo desuden haft hjemlige typer med lang vokal plus lukkelyd i det meste af den tid, hvor de af W. nævnte ord med kort vokal er optaget). Det afgørende spørgsmål er altså, hvorfra det klare mønster stammer: snæver vokal i fremmedord kort foran skrevet *p*, *t*, *k*, lang foran skrevet *b*, *d*, *g* (sml. ovf. s. 66).
23. Lang vokal i *Herre*, *værre* (ej nævnt i DO under *desværre*), *spørge*, *tørre* osv. er øjensynlig en langt ældre udvikling, hvis forbindelse med den her behandlede er tvivlsom. Derimod er det rimeligvis et vidnesbyrd om den nyere tendens, når DO angiver fakultativ længde under *Torden*, *Morder* (se s. 64). Lang vokal i *Krabbe* (AaH 99) er en gl. sideform (DO).
24. Således også Poul Andersen Fonetik (se note I, 5) s. 323.
25. Således også smst. 319, hvor det angives at tendensen ikke blot er kbh.
26. I den gamle type *være* (for *værre*) osv. (note 23) er langvokalen dog mere lukket end kortvokalen. Det samme kan gælde *a*, se note 7.
27. Se u. § 10–12.